

EY Preduzetnički barometar

Februar 2024 | Republika Srbija

The EY logo consists of the letters 'EY' in a bold, white, sans-serif font. A yellow triangle is positioned above the 'Y'.

Building a better
working world

Uz podršku:

Република Србија

МИНИСТАРСТВО ПРИВРЕДЕ

Sadržaj

O EY Preduzetničkom barometru	6
Preduzetništvo u Srbiji	8
O Programu EY Preduzetnik godine u Srbiji	10
Ko je srpski preduzetnik	14
Investiranje	16
Rast	19
Zapošljavanje	21
Finansiranje	24
M&A (spajanja i akvizicije)	28
Inflacija	32
Inovativnost	36
Primena veštačke inteligencije među preduzetničkim kompanijama	40
Budućnost poslovanja nakon eksternih potresa	44
Zaključak	46

”

Danas, u ovim neočekivano stresnim poslovnim uslovima saglasni smo da je sektor preduzetništva deo privrede najspremniji za brze reakcije

Uvodna reč

U godini koja je kruna potresa prethodnih, nestabilna po svim parametrima koji obeležavaju finansijska i poslovanja uopšte, naša kompanija je zadržala svoju poziciju u svetu i bliskom nam okruženju. Planovi su ispunjeni i programi realizovani – jedan od onih koji ima višedecenijski kontinuitet na globalnom nivou, a od 2012. godine u Srbiji, Program EY Preduzetnik godine i ove godine je iznedrio pobednika koji će predstavljati naše preduzetništvo u Monte Karlu, na globalnoj manifestaciji u junu 2024. godine

Tražeci adekvatne kandidate i poredeci njihova poslovanja, urađeno je opsežno istraživanje koje je pred vama, u vidu studije - EY Preduzetnički barometar, koja jasno, precizno i detaljno prikazuje preduzetničku scenu u Republici Srbiji i kretanja u njenim okvirima. Danas, u ovim neočekivano stresnim poslovnim uslovima saglasni smo da je sektor preduzetništva deo privrede najspremniji za brze reakcije, modifikovanje poslovanja u skladu sa uslovima i očekivano otporniji na nepredviđene okolnosti.

Poslednje tri godine donosile su neprijatna iznenađenja i enormna iskušenja o kojima se samo par meseci ranije nije moglo ni sanjati. Umeće proizašlo iz ovakve poslovne borbe unosi sigurnost u opstanak malih i srednjih

preduzeća i osnaživanja njihove pozicije u privredi uopšte.

Preduzetnike pre svega karakteriše odlučnost i neustrašivost što dalje utiče na njihovu leadersku poziciju, kakve su sve više potrebne svetu koji se još uvek bori sa posledicama pandemije kakvu nismo mogli ni da zamislamo. Dodatni potresi uzrokovani su ratovima na različitim stranama sveta, kontinuiranim prekidom lanaca snabdevanja, energetskom krizom, iznenadnim naletom inflacije, talasima prirodnih poremećaja i pratećim izazovima u bankarskoj industriji. Ipak, preduzetnici su uspeali da se izbore sa krizama, svako na svoj način i da nastave da uspešno posluju, kao i do sada. Ono što ohrabruje je sve veći broj kandidata koji se prijavljuju na naše takmičenje i sve veći uticaj koji imaju na region i svet.

Sve je mudrije naći se okružen onima koji se ne prepuštaju matici, već svakoga dana od novih ideja stvaraju nove načine putovanja - unapređenjem trenutnih poslovnih procesa, organizovanjem novih zbog sopstvenog prosperiteta, ali i boljitka i sigurnosti onih koji sa kojima rade. Novi, lepši i sigurniji svet je uz bolje poslovno okruženje krilatica kojom se vodi i kompanija EY, a zbog napora koje preduzetnici ulažu u sopstvene ideje i njihovu realizaciju, ovaj nezaobilazni deo privrede je u fokusu naše kompanije.

Ivan Rakić

Rukovodeći Partner CESA Central Cluster regiona, Rukovodeći Partner kompanije EY za Srbiju, Crnu Goru i Bosnu & Hercegovinu

O EY Preduzetničkom barometru

Digitalni svet sve više uranja u tradicionalni i osim brzine i sažetosti podataka koje pruža, preuzima primat i odvlači nas od klasičnih medija koji su se usavršavali kroz vekove.

Publika je naviknuta na kratke, sažete objave koje ne zahtevaju mnogo vremena za čitanje. Zbog toga je jako teško napraviti studiju koja će privući punu pažnju ciljne grupe i ostaviti trag. Navedeno, uz mnogo toga što ne mora da se nabroji, uslovalo je da se osmi EY Preduzetnički barometar koji je pred vama pripremi i oblikuje sa mnogo pažnje i preciznosti uz naglašavanje podataka važnih za praćenje trenutnih privrednih kretanja kod nas.

U okviru programa koji je zagazio u drugu deceniju održavanja, EY Preduzetnik godine, naš tim tradicionalno priprema ankete, zatim prikuplja, klasifikuje, analizira i prezentuje ogroman broj podataka, koji prikazuju trenutno stanje na preduzetničkoj sceni Srbije. Anketiranih preduzetnika je svake godine sve više, odgovori često iznenađuju, a realizacije i planovi govore koliko je znanja, inventivnosti, doslednosti i agilnosti potrebno da bi se ostalo na uzlaznoj putanji poslovanja. Dragocena su i poređenja sa prethodnim godinama, koja su tek prava slika i pokazatelj promena koje su se dešavale uslovljene lokalnim i globalnim geopolitičkim i finansijskim tendencijama.

Godinu dana pošto je sproveden popis stanovništva u Srbiji kojim je utvrđeno da nas je za šestinu manje nego ranije, što je podatak koji ukazuje na značajno smanjenje broja radno sposobnog stanovništva, treba posebno obratiti pažnju na novoosnovane kompanije i mlade preduzetnike željne novih dostignuća. Njihove ideje, načini i polet su ono što nas sve ohrabruje i uverava da će preduzetništvo preživeti mnoge stresne situacije. Godišnji izveštaj Republičkog zavoda za statistiku pokazuje da je najveći broj tih kompanija mikro, najčešće sa jednim zaposlenim što pokazuje promenu poslovnog narativa - mladi su spremni da pokušaju da rade samostalno, bez sigurnosti velikih preduzeća, ili korporacija iza sebe.

Najnoviji problemi sa kojima se poslovni svet suočava su ratna dejstva na više žarišta u svetu koja uzrokuju promene na tržištu, kao i u cenama i vremenu transporta, uz višegodišnje tegobe uzrokovane nedovoljnim brojem kvalitetnog kadra. Nade u implementaciju veštačke inteligencije koja će moći da popuni prostor predviđen za ljudski faktor, sada se usmeravaju uglavnom na ubrzavanje procesa izračunavanja, „data-mining“ ili komplikovane analize koje radnicima oduzimaju značajno vreme. Prilike oblikuju rešenja, a ključ opstanka je prilagođavanje prilikama. I u tom beskonačnom krugu promena, važno je uhvatiti svaki odlučujući momenat, svaki preovlađujući sistem i pripremiti se za neočekivano.

Pre osam godina je EY Preduzetnički barometar izronio iz mnoštva podataka kojima se raspolagalo u tom trenutku, a u okviru programa EY Preduzetnik godine. Značajni odgovori na precizno postavljena pitanja, statistike, grafici i pojašnjenja su nastupajući zajedno uočeni kao mogući alat za praćenje preduzetničke sfere, pa je tim kompanije EY prigrlio novu formu rezultata svoga rada. Od tada se svake godine pitanja prilagođavaju, menjaju, dodaju i oduzimaju, u zavisnosti od toga koje su najaktuelnije poslovne teme koje intrigiraju. Kao da nema dovoljno promena na tržištu koja zavise od mnogo faktora, poslednjih nekoliko godina su na tacnu dodale i pandemiju, transportne probleme, ratna dejstva, inflaciju i održivost poslovanja kao standardne paradokse svakodnevnog poslovanja za sve kompanije koje drže do sebe i svog renomea.

90%

ispitanika smatra da su geopolitičke nestabilnosti uticale na poslovanje

83%

ispitanika smatra da su obrazovanje mladih za budućnost, smanjena korupcija i bolje pravosuđe važan aspekt za unapređenje života u Srbiji

82%

ispitanika navodi plate zaposlenih kao jedan od faktora koji najviše utiče na rast troškova poslovanja

75%

ispitanika smatra da može iskoristiti potencijal veštačke inteligencije zarad pooljšanja efikasnosti

70%

ispitanika primarno finansira razvoj poslovanja iz sopstvenih sredstva

Kako Vam promena perspektive može pomoći da ostvarite svoje ciljeve?

Program EY Preduzetnik godine™ već dvanaestu godinu promovira dostignuća preduzetnika koji svojim zaslugama pomeraju granice.

Saznajte više na: ey.com/sr_rs/eoy

Osnivač i organizator

EY
Building a better
working world

The better the question. The better the answer.
The better the world works.

Preduzetništvo u Srbiji

Revizorsko-konsultantska kompanija EY Srbija je još pre 12 godina počela da prati globalni poslovni trend i da svake godine organizuje eminentni Program EY Preduzetnik godine™ čime približava oblast preduzetništva široj publici.

Prikupljeni podaci tokom prvih istraživanja su počeli da oblikuju sliku preduzetničke scene kao i da ukazuju na probleme koji se transformišu iz godine u godinu ili se rađaju potpuno novi. U okviru programa osmišljena je anketa, koja je proširivanjem i uvođenjem novih pitanja preciznije počela da obrađuje atmosferu u sektoru mikro, malih i srednjih preduzeća u okviru kojeg u najvećem procentu egzistiraju preduzetnici a koja je sada pred vama u svom osmom izdanju - EY Preduzetnički barometar. Statistike znaju da budu suvoparne, nekada i nejasne, ali kada se prate iz godine u godinu, i kada se podaci porede mogu da ukažu na mnogo toga. Zato je dragoceno postojanje timova koji se bave važnim pokazateljima na našoj poslovnoj i uopšte privrednoj sceni i kroz čije angažovanje možemo da pratimo najvažnije promene koje direktno ili indirektno utiču na život svih nas u Srbiji.

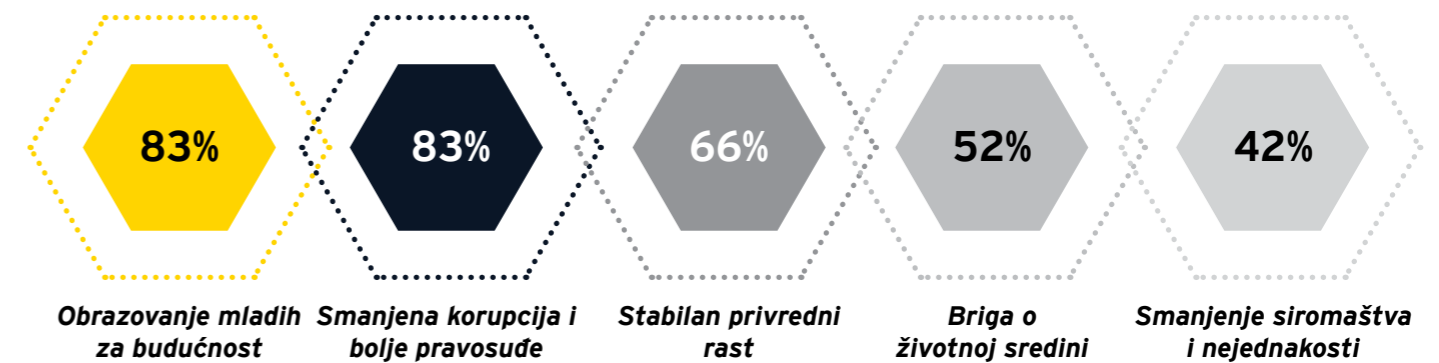
Kao što niko od nas nije ostrvo tek u poslovanju uopšte ne postoji neko ko je sam. Svaka poslovna aktivnost jednog aktera utiče na druge, ma koliko ih malo bilo. U uslovima u kojima živimo danas, u globalnom selu u bukvalnom smislu sintagme svedoci smo ubrzane digitalizacije, dostupnosti podataka, snimaka, proširenih tržišta, instant prebacivanja novca, hakerskih napada i sličnih aktivnosti. Ukratko, međusobni uticaji su uočljiviji više nego ikad i menjaju percepciju i klijenata i pružaoce usluga. Tako se iz godine u godinu menja poslovna klima, kako globalno tako regionalno i lokalno.

Statistike koje pratimo već neko vreme pokazuju da su preduzetnici u Srbiji sve manje zadovoljni uslovima u kojima posluju - njih blizu 47 odsto smatra da su nepovoljni (prošle godine je taj procenat bio dosta manji - 39%) dok je tek 29 od 106 anketiranih preduzetnika (što čini 27.36%) zadovoljno trendovima koji uslovljavaju njihovo poslovanje. Zabrinjavajuće su promene u kategoriji „izuzetno nepovoljni“ kada se radi o pomenutim uslovima - prošle godine je taj procenat bio skoro zanemarljiv - 3 odsto (troje od sto anketiranih), dok se ove godine taj procenat skoro četvorostručio - 11.32% (12 od 106 ispitanika). Možda je razlog tolikog nezadovoljstva promenjen procenat industrija u okviru kojih posluju ovogodišnji učesnici istraživanja - prošle godine je najbrojnija industrija bila proizvodnja sa 36% dok je IT industrija bila na drugom mestu sa 10 odsto. Ove godine je veći broj IT preduzetnika koji su učestvovali u ispitivanju - 15% dok je proizvodnja, i dalje na prvom mestu, zastupljena u značajno manjem procentu - 29%.

46%

ispitanika procenjuje uslove za preduzetničko poslovanje u Republici Srbiji kao nepovoljno

Koji od sledećih aspekata smatrate važnim za unapređenje života u Srbiji?

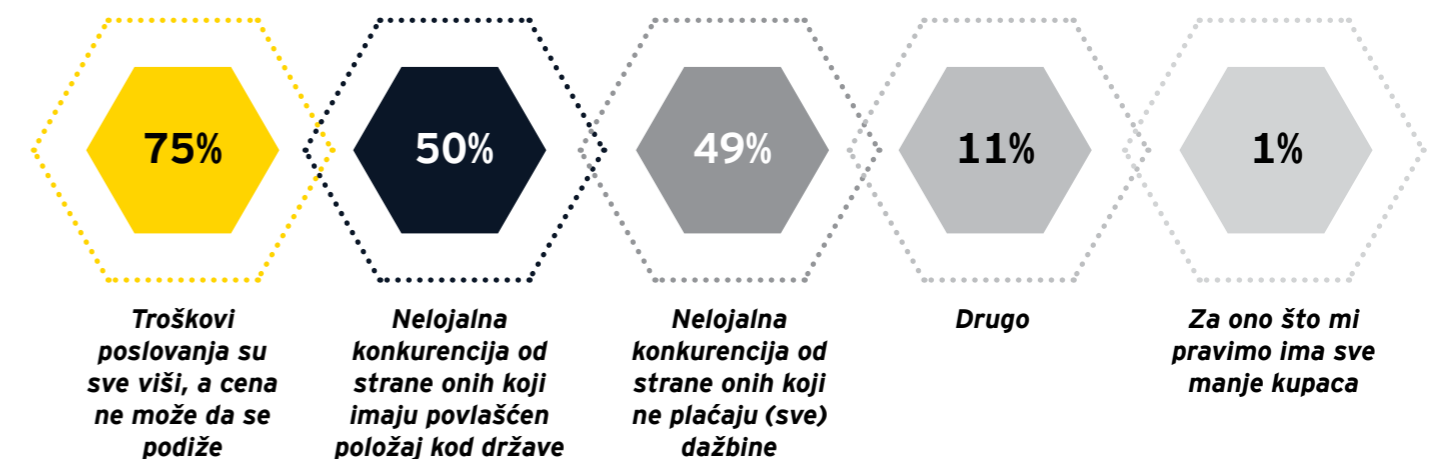
Ta razlika mogla je da dovede do drastične promene u stavovima, sa obzirom na to da je aktuelan globalni trend smanjenja zaposlenih u IT industriji koji je uzdrmao mnoge kompanije i tržišta rada, kako u svetu tako i kod nas. Sve je više slobodnih programera i srodnih zanimanja pa su smanjene finansijske nadoknade koje potencijalni poslodavci nude kao i potreba za takvim kadrom. Skoro istom brzinom kojom se zahuktao globalni trend zapošljavanja onih koji su mogli da omoguće i olakšaju rad na daljinu tokom pandemije virusa COVID-19 danas se broj zaposlenih na takvim poslovima smanjuje.

Srpsku preduzetničku scenu donekle oblikuju i oni koji čine jednu desetinu zastupljenih u istraživanjima, godinama unazad - to je sektor maloprodaje i veleprodaje. Ono što možda iznenađuje je da u okviru ovog sektora, po podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije posluje značajan broj (blizu 64.000 poslovnih subjekata) onih koji se bave trgovinom na veliko i malo i popravkom motornih vozila, bez obzira na to da li su u pitanju automobili, motori i motocikli. Taj procenat tokom godina beleži blagi rast. Ovakav podatak donekle ohrabruje jer pokazuje opredeljenost ka zanatskim uslugama - popravkama i održavanju. Uz tehnologije kojima se upravlja automobilima i srodnim kategorijama, danas je važno poznavati i znati koristiti komplikovanu kompjutersku dijagnostiku te je i ovaj sektor naslonjen na savremene tehnologije. Procenat koji donekle zabrinjava je 3.77% koji čine preduzetnici u agrikulturi i agrobiznisu. Kao država sa velikim

potencijalom za poljoprivrednu proizvodnju morali bismo više da se posvetimo ohrabrivanju, naročito mladih, da se vrate na selo i počnu da se bave poljoprivredom. Taj zadatak nije lak, naročito jer su uslovi promenljivi i život na selu i bavljenje stočarstvom i/ili ratarstvom, povrtarstvom, voćarstvom je posao bez pauze, praznika ili godišnjih odmora što zahteva veliku ljubav i požrtvovanost. Ohrabruje oživljavanje do pre dvadesetak godina potpuno zamrle proizvodnje vina i uzgajanja vinograda. Danas Srbija ima desetinu vrhunskih vinarija sa vinima nagrađivanim na svetskim sajmovima i festivalima, što ukazuje na to da imamo potencijal ali ga treba podržati i osnažiti. Pravo je vreme za to, danas kada je ceo svet previše opterećen hranom koja nije ni blizu organske a naša polja su još uvek dovoljno zdrava za proizvode višeg kvaliteta.

Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća danas u Srbiji zapošljava 416.922 lica što čini više od 17% ukupno zaposlenih. Kako je u ovom broju najveći broj mikro preduzeća, koja zapošljavaju do 10 lica, jasno je da je sve više onih koji su spremni da sami stvaraju za sebe, porodicu i zaposlene. Uprkos generalno nepovoljnoj klimi, velikim nedaćama koje donose povećani troškovi poslovanja i nelojalna konkurencija u vidu stranih investitora koje pomaže Republika Srbija sektor preduzetništva se svake godine obogati za nove inventivne i preduzimljive osnivače, koji teže ostvarenju svoga sna. Ili, progongjeni idejom o sopstvenom poslu, novom proizvodu ili usluzi koje nema ili još uvek nije dovoljno zastupljena, nema željenu formu, kreću u samostalni pohod.

Da li na tržištu ima drugih razloga za oprez ili pesimizam kada je u pitanju poslovanje MSP u Srbiji?

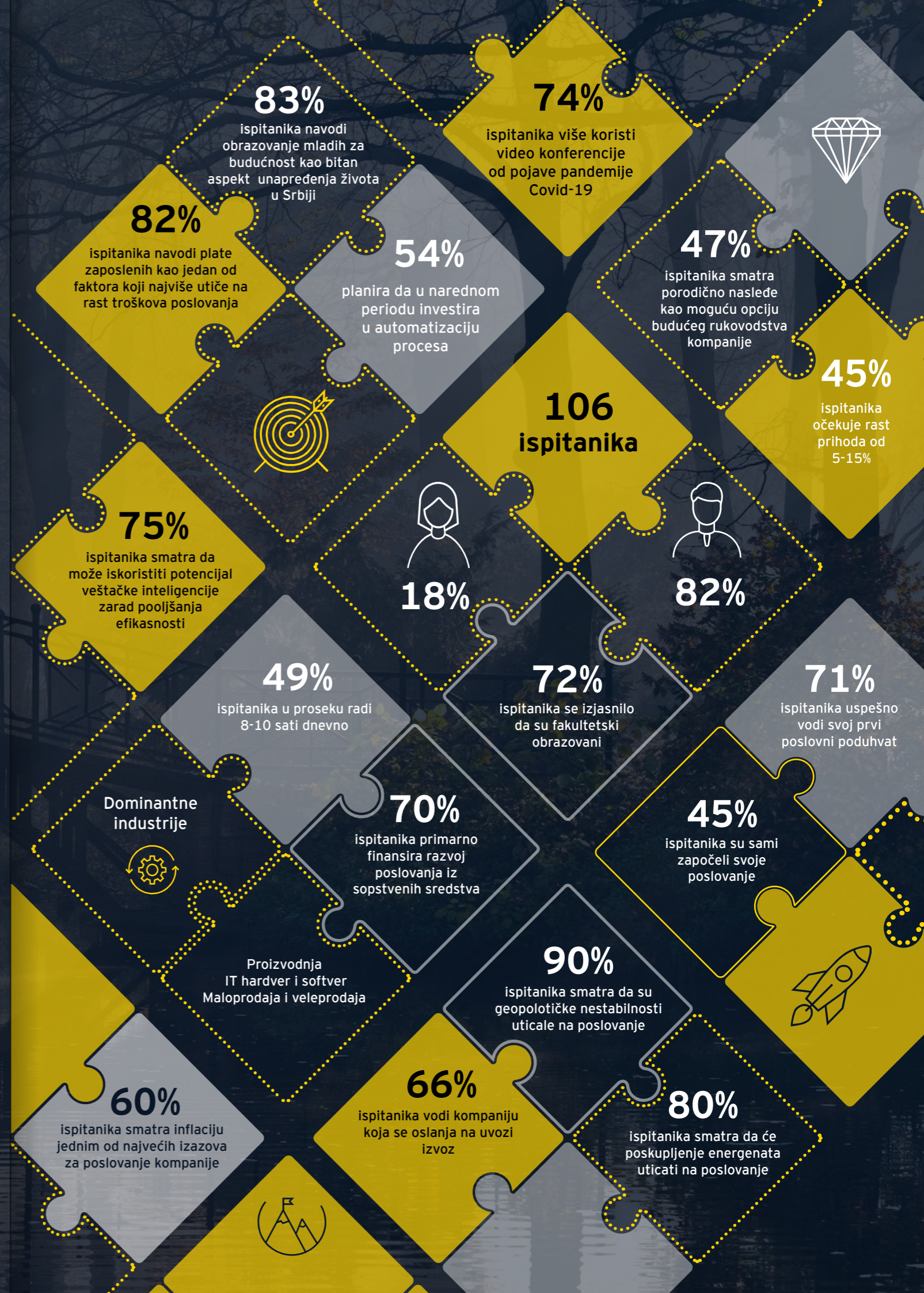
O Programu EY Preduzetnik godine u Srbiji

Dugovečnost projekta, poslovanja ili preduzeća je pokazatelj kvaliteta ideje koja stoji u osnovi i ljudi koji su tokom godina davali sve od sebe da pronađu načine za održavanje i unapređenje. Podatak o više od trideset godina trajanja programa EY Preduzetnik godine™ na globalnom nivou i od 2012. godine u Srbiji govori o važnosti i uspešnosti programa. Kompanija EY je odavno svoj fokus usmerila na preduzetništvo i u skladu sa poslovnom politikom koja je posvećena stvaranju boljeg poslovnog okruženja, prati ovaj interesantan i pre svega uspešan i upečatljiv deo privrede.

Kandidati od kojih se bira najbolji su primeri dugotrajne ispravne poslovne politike koja nema rok trajanja i čija se autentičnost meri po više parametara. Renomirano priznanje EY Preduzetnik godine se svake godine dodeljuje najuspešnijem preduzetniku u Srbiji. Kroz program EY Preduzetnik godine u Srbiji je tokom 12 godina prošlo više od 300 kandidata koji su delili svoja iskustva, planove i nadanja. Velike količine podataka koje su u pripremanju za finalni izbor obrađene su izoštravale sliku preduzetništva u Srbiji. Osnovni postulati poslovanja se nisu mnogo menjali - uvek je bilo naglašeno veliko znanje, posvećenost, učenje i prilagođavanje prilikama. Spoljne okolnosti su one koje su bile faktor iznenađenja i ujedno test agilnosti sektora mikro, malih i srednjih preduzeća.

Prva i jedina nagrada na svetskom nivou u ovom obliku - nagrada EY Preduzetnik godine dodeljuje se afirmisanim preduzetnicima koji su uspešno održali i unapredili kvalitetne i konkurentne kompanije. Revizorsko-konsultantska kompanija EY (Ernst & Young) ovaj program organizuje u više od 150 gradova i gotovo 60 zemalja širom sveta. Nagrada EY Preduzetnik godine koja se tradicionalno i ove godine dodeljuje u Srbiji, promovira preduzetnički duh i inicijativu i odaje priznanje onima koji su u turbulentnim uslovima kojima svedočimo poslednjih decenija uspešno prilagodili, sačuvali i proširili poslovanje do te mere da su najbolji. Oni se dalje takmiče na međunarodnom, svetskom programu EY Preduzetnik godine postoji u blizu 60 zemalja u kojima se stvara 93% globalne ekonomije. Učešće u ovom renomiranom takmičenju i svrstavanje među najbolje u svetu je svojevrsni podvig, ali i prilika za još veća stremljenja i uspehe. U isto vreme je neosporni motiv drugima da krenu istim putem boljitka.

EY Preduzetnički barometar Ko je srpski preduzetnik?

Šta možete stvoriti ukoliko izađete van okvira?

Program EY Preduzetnik godine™ već dvanaestu godinu promovira dostignuća preduzetnika koji svojim zaslugama pomeraju granice.

Saznajte više na: ey.com/sr_rs/eoy

■ ■ ■
The better the question. The better the answer.
The better the world works.

Osnivač i organizator

Ko je srpski preduzetnik

Preduzetništvo se smatra najagilnijim delom privrede, a osnovna karakteristika je opisana u imenu - preduzumljivost, inovativnost, agilnost, ukratko - preduzetnost. Kada se sve nabrojano uzme u obzir razumljivo je da se preduzetništvom bave oni koji su imali hrabrosti, snage, znanja i volje da se samostalno upuste u tržišnu borbu.

Neki su održali svoj posao taman toliko da od njega udobno žive dok su se drugi vinuli u neslućene visine - sve je zavisilo od mnogo faktora, najviše od upornosti, sreće i uslova u kojima je posao započet i razvijan. Ti se uslovi često menjaju vrlo malo, možda poneki propis ili neka birokratska banalnost, ali su nekad promene toliko iznenadne i silovite da se jedva sačeka novi radni dan. Obuzeti trenutnim zbivanjima, često zaboravljamo na nedaće koje smo već savladali i preživeli i zato je dobro kada imamo podsetnike, podatke i statistike uz koje su poređenja lakša i slike prilika u nekim prošlim godinama jasnije. Takvi podaci, analize i prikazi se poslednjih osam godina mogu pronaći u brošuri EY Preduzetnički barometar, koja precizno prati zbivanja na preduzetničkom poligonu.

Brošura je nastala kao napor tima koji stoji iza pripreme i realizacije međunarodnog programa koji se ove godine u Srbiji odvija dvanaesti put EY Izbor za preduzetnika godine™ i u sebi sažima činjenice, utiske, potrebe i planove anketiranih preduzetnika, čiji broj svake godine prelazi stotinu. U formiranju ovogodišnje studije učestvovalo je 106 preduzetnika iz cele Srbije, odgovarali su na 35 pitanja sa mogućnostima jednog ili više odgovora. Neka pitanja iz prethodnih godina su zamenjena novim, neka su proširena i sve zajedno daje uvid u poslovna kretanja na preduzetničkoj sceni Srbije u 2023. godini.

Demografija sa kojom se ove godine susrećemo ne ide u prilog ženskom polu, jer je ove godine 4.5 puta više muškaraca preduzetnika nego njihovih koleginica - 82% prema 18%. Budući da je Srbija duboko patrijarhalna zemlja, ovi podaci ne čude ali su prošlogodišnja istraživanja imala znatno više anketiranih preduzetnica - odnos je bio 3:1 kao i 2020. godine, na primer. Pošto je broj žena u Srbiji veći nego broj muškaraca - 3.4 miliona prema 3.2 miliona po rezultatima poslednjeg popisa jasno je da smo daleko od ravnopravnosti u ovom segmentu. Dalje, podaci Republičkog zavoda za statistiku kažu da je na kraju četvrtog kvartala 2023. godine broj preduzetnika i lica zaposlenih kod njih 416.922, što je 17.6% od ukupnog broja zaposlenih.

U isto vreme je taj broj za 11.934 odnosno 2.9% veći nego prethodne godine u istom periodu, što uz podatak da su ovogodišnji učesnici ankete u visokom procentu (46.23%) označili uslove za preduzetničko poslovanje u Srbiji kao

nepovoljne, pokazuje da postoje nove snage spremne da okušaju sreću u samostalnom poslovanju uprkos trenutnim parametrima.

Interesantno je istaći da su najzastupljenije industrije iste kao prethodnih godina: proizvodnja (29.25%), IT hardver i softver (15.09%) i maloprodaja i veleprodaja sa 9.43% anketiranih. Procenti osnivača kompanija razvrstanih po nivou formalnog obrazovanja su u sledeći - sa visokim obrazovanjem (najmanje tri godine) ih je 71.7% (prošle godine je taj procenat bio 72%) sa višom školom 17% a sa srednjom školom 11%. Za poslednje dve kategorije od prošle godine je došlo do permutacije - tada je viša škola bila zastupljena sa 12% i srednja škola sa 16%. Svesni da je formalno obrazovanje prva stepenica ka uspehu, mnogi od anketiranih vlasnika preduzeća su ga obogatili iskustvom, što se nije pojavilo kao pitanje u okviru studije, već je često pominjano tokom priprema. Strast, pregalaštvo i posvećenost ideji koja ih je i navela na ovakav poslovni poduhvat potvrđuje podatak da gotovo polovina ispitanika (49.06%) na poslu provodi od 8 do 10 sati dnevno i da su u najvećem broju i da je njihov prvi preduzetnički poduhvat i dalje aktivan i uspešan (70.75%). Kompanije učesnice su različitih veličina i organizacione strukture, a starost je u rasponu od 4 koliko ima najmlađa do čak 70 godina poslovanja, koliko ima najstariji ubrojani biznis.

Poredeći rezultate od prethodnih godina u kojima su rađena slična istraživanja, sa malo modifikovanim pitanjima, nameće se zaključak da se osobine tipičnog predstavnika preduzetnika u Srbiji ne menjaju ni toliko brzo ni značajno - danas je to, skoro u dlaku isto kao ranijih godina - fakultetski obrazovan muškarac, koji je na čelu porodične kompanije čiji članovi u priličnom procentu od 57.55% doprinose radu preduzeća i koji sam provodi između 8 i 10 sati dnevno na poslu.

Pošto se poslovanje njegove kompanije oslanja na uvoz i izvoz (66.04%) najveće turbulencije donose promene u cenama transporta, goriva i pojave novih kriznih područja u svetu. Najveći izazovi u 2023. godini bili su troškovi inflacije (60.38%) i ostvarivanje planiranog prihoda (isto 60.38%), a mogući pesimizam kada je u pitanju poslovanje u bliskog budućnosti izaziva činjenica da su troškovi poslovanja sve viši, dok su cene sopstvenih proizvoda i/ili usluga dostigle svoj maksimum. I dalje je pronalazak adekvatnih i kvalitetnih kadrova veliki problem (58.49% preduzetnika se ovako izjasnilo), a rešenje se vidi u odgovarajućem obrazovanju mladih za budućnost (83%).

Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća je onaj budni deo privrede koji prati sve promene i prilagođava im se tako da može da ponese sa sobom sve zaposlene i njihove porodice. Pošto u Srbiji zapošljava skoro petinu radno angažovanog stanovništva, važno je približiti njihov značaj široj javnosti i ukoliko je moguće uticati na donosioce odluka da ovaj sektor što više ojača.

71%

ispitanika se izjasnilo da je njihov prvi preduzetnički poduhvat i dalje aktivan i uspešan

Investiranje

Ideja, projekat i vera u sebe i budućnost koja se oblikuje su često osnovni elementi privatnih preduzeća. Osnivači najčešće ne razmišljaju o prapratnim aktivnostima kojima će morati da se bave, kada na njih dođe red, već sve svoje snage usmeravaju u realizaciju te pokretačke inicijative, bez koje se ne bi ni upustili u neizvesnost. Pre ili kasnije, na dnevni red stižu i finansije odnosno zarada ali i investicije, koje se često prikladu u obliku u kome se ne razmišlja mnogo o njima – oprema, plate, dažbine. Kada se posao ustali i usmeri, ili preraste svoj osnovni oblik, tek onda na red dolaze ozbiljni planovi koji uključuju investicije, kao odlučujući faktor razvoja.

Investicije su u najširem kontekstu reči ulaganja u sadašnjosti radi dobiti u budućnosti. Bilo kakvo ulaganje, primarno novčanih sredstava, radi sticanja profita se može nazvati investicijom – i ono može biti ulaganje u finansijske oblike imovine (obveznice, deonice), ili realne oblike imovine (nekretnine) koje omogućavaju ostvarivanje ekonomske koristi. U okviru preduzeća, može se ulagati u bilo koji segment poslovanja čije stanje zahteva intervenciju radi očekivanog boljitka – od osnovnih sredstava pa do najnovijih tehnologija sa ugrađenom veštačkom inteligencijom a sve u cilju postizanja bolje konkurentnosti, pozicije na tržištu i u krajnjoj liniji profita.

Post-kovid godine su pokazale da je značajan broj kompanija koje su mogle, zbog specifičnosti proizvodnje ili usluga koje pružaju, da zadrže off-spot ili hibridni način rada. Ograničavanje uobičajenog kretanja je tokom pandemije pokazalo da veliki radni prostori mogu da se zamene manjim a da se razlike u visinama zakupa preusmere na nove tehnologije ili neke druge potrebe. Slično je i sa proizvodnim preduzećima koja su automatizacijom proizvodnje smanjila broj radnika potrebnih za određene procese koje mogu samostalno da obavljaju mašine.

Tako je na pitanje iz ankete za EY Preduzetnički barometar o investiranju u narednom periodu, gde je bilo moguće dati više odgovora, 58 anketiranih (54.72%) najavilo investiranje u automatizaciju procesa. Na drugom mestu je investiranje u opremu (52.83%) dok je pojačano finansiranje IT sektora u okviru preduzetničkih kompanija polovina anketiranih planirala za 2024. godinu.

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) kao multilateralna organizacija koja saraduje sa preko 100 zemalja na promovisanju politika za zdravo, obrazovanje,

zapošljavanje, socijalnu mobilnost, klimatske promene, poljoprivredu, investicije i još mnogo toga pomno prati promene u preduzetništvu, kao odseku privrede koji se najbrže menja. Izveštaj za 2023. godinu je dopunjen sa dostupnim informacijama za 2022. godinu, zajedno sa informacijama na strani potražnje i nedavnim dešavanjima u javnoj politici i privatnim inicijativama za podršku finansiranju MSP. Nalazi otkrivaju da je većina ekonomija pokazala početke dinamičnog oporavka od krize COVID-19 2021. Međutim, podaci dostupni za 2022. ukazuju na pogoršanje brojnih indikatora finansiranja MSP, zbog visoke inflacije i rasta kamatnih stopa, pogoršanih zbog posledice rata na teritoriji Ukrajine. Ovi faktori utiču na dostupnost i cenu dugova za MSP i najavljuju usporavanje kreditiranja.

Slično tome, vlasničko finansiranje je pokazalo značajan pad u 2022. godini. Istraživanje je pokazalo da postoji velika razlika kada je u pitanju pristup finansiranju i uslovima finansiranja u različitim regionima istih država. U Srbiji, na primer, najveći broj preduzetnika posluje u Beogradskom okrugu (28.7%) i u Regionu Vojvodine (24.8%) što je ukupno više od polovine MMSP na teritoriji koja procentualno obuhvata nešto preko trećine površine Republike. Shodno tome, i razvoj određenih regiona je u znatnom zaostatku u odnosu na Beograd i Vojvodinu što je jedan od zadataka kojima donosioci odluka treba da se posvete. U ovom kontekstu, Vlada RS treba da nastavi da podstiče diversifikaciju instrumenata i kanala finansiranja MSP kako bi im omogućili da izgrade otpornost i preduzmu ključne investicije, kao što su one u digitalizaciji i ozelenjavanju.

Tokom 2023. godine Fond za razvoj Republike Srbije odobrio je kreditna sredstva u iznosu od preko dve milijarde dinara od čega je u okviru Programa za podsticanje razvoja preduzetništva kroz finansijsku podršku za početnike u poslovanju i mlade u 2023. godini, a koji se realizuje u saradnji sa Ministarstvom privrede, odobreno oko 16 miliona RSD.

Dragocena podrška Republike Srbije tokom 2020. godine i najvećeg stresa koje je čovečanstvo doživelo posle Drugog svetskog rata nastavlja se kroz različite programe od kojih je značajno navesti Program podsticanja preduzetništva kroz razvojne projekte u 2023. godini koje sprovodi Ministarstvo privrede u saradnji sa Fondom za razvoj Republike Srbije za čiju realizaciju su obezbeđena bespovratna sredstva u iznosu od 900 miliona dinara. Mnogi od anketiranih preduzetnika u okviru ispitivanja za osmi EY Preduzetnički barometar su potvrdili da su od početka 2020-ih koristili navedena sredstva za dalji razvoj poslovanja. Sa druge strane, baš zbog stresnih uslova poslovanja u poslednjih tridesetak godina na teritoriji Srbije, mnogi samostalni proizvođači i vlasnici kompanija iz uslužnih delatnosti su koristili samo sopstvena sredstva za unapređenje i izgradnju svog biznisa.

51%

ispitanika smatra da nema potrebe za odlaganjem investicija planiranih za naredni period

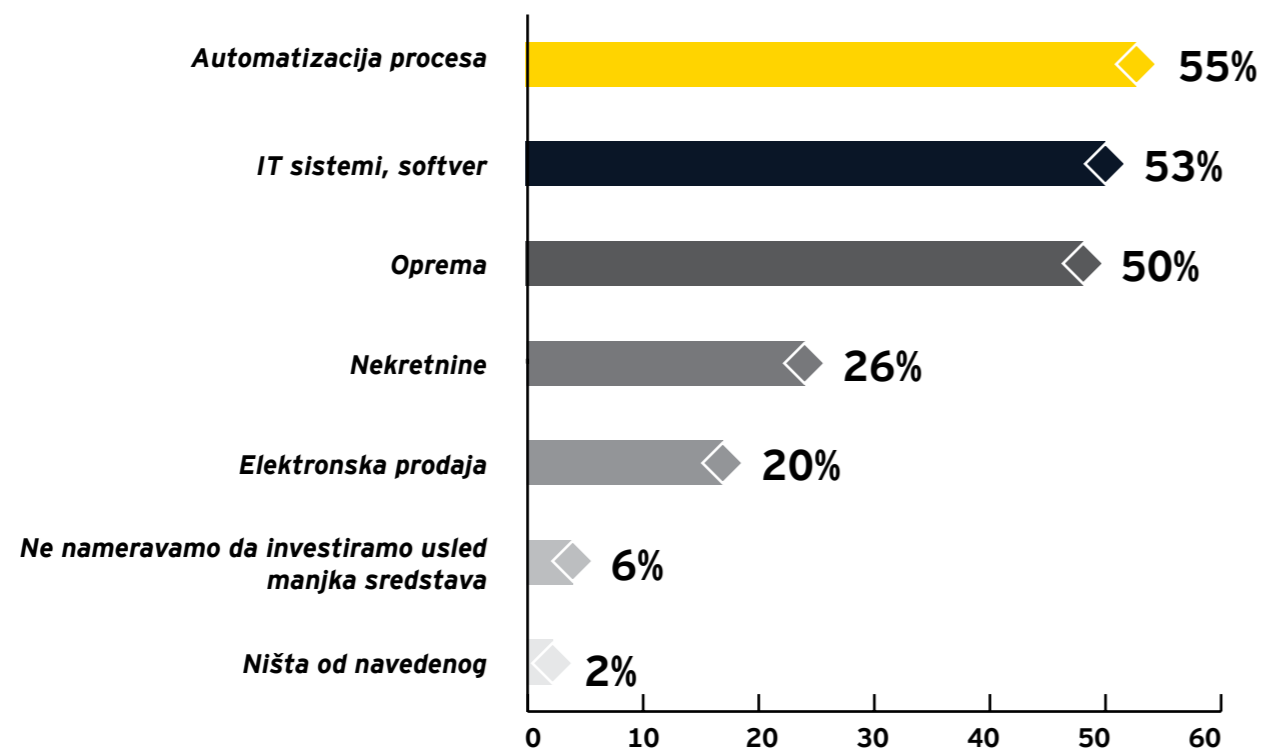
Naše statistike o preduzetnicima koji iz sopstvenih sredstava finansiraju investicije pokazuju.... pokazuju da je taj procenat skoro 70% anketiranih, koji se potpuno poklapa sa statistikama iz prošlih godina kada se kretao između 70 i 80% - u 2022. godini je taj procenat bio 75%. Manje od trećine od 106 učesnika ankete (27.36%) koristi bankarske kredite kao primarni izvor finansiranja. Inflacija na svetskom a samim tim i regionalnom nivou je dovela do toga da previsoke bankarske kamate obeshrabruju mnoge potencijalne korisnike. Trećina anketiranih smatra da inflacija može da ima značajno negativan uticaj kada je u pitanju finansijska sigurnost biznisa kojim upravljaju. Zabrinutost za opstanak poslovanja ili opstanak u sadašnjem obimu može da uspori dalje investiranje, rast i razvoj.

Iz godišnjeg izveštaja o evropskim MSP 2022/2023, sprovedenog od strane GROW i Joint Research Centra, proizlaze ključni podaci o uticaju inflacije na mala i srednja preduzeća u EU tokom poslednje dve godine. Inflacija u EU dostigla je nivoe neviđene od osamdesetih godina, koji najviše utiču na energetske intenzivne i obnovljive ekosisteme. Rast troškova energije, nestašica sirovina, potresi u lancu snabdevanja, te zaostala potražnja nakon pandemije COVID-19 predstavljaju ključne pokretače inflacije. Ova studija ukazuje na negativne efekte inflacije i povećanja kamatnih stopa na kompanije u EU, a sa posebnim fokusom na MSP. Povećane kamatne stope smanjuju verovatnoću pozitivnih

investicionih očekivanja, posebno kod MSP. Inflacija takođe utiče na zelene investicije, sa smanjenjem ulaganja od strane određenih kompanija, ali istovremeno podstiče energetske efikasnost. Digitalne investicije su negativno pogođene, dok kompanije povećavaju napore za automatizaciju. Profitabilnost kompanija, naročito MSP, izložena je fluktuacijama zbog inflacije. Iako postoji inicijalni negativni efekat, ukupni izgledi za profitabilnost su dodatno ugroženi smanjenjem rasta BDP-a i rastom kamatnih stopa. Inflacija takođe utiče na učešće u javnim nabavkama, smanjujući broj potencijalnih ponuda za 1% zbog inflacije. Države članice reaguju na visoku inflaciju usvajanjem mera koje se fokusiraju na osiguranje snabdevanja energijom i sirovinama, poboljšanje pristupa finansijama za MSP, smanjenje kašnjenja u plaćanjima i podršku kompanijama u riziku od nesolventnosti.

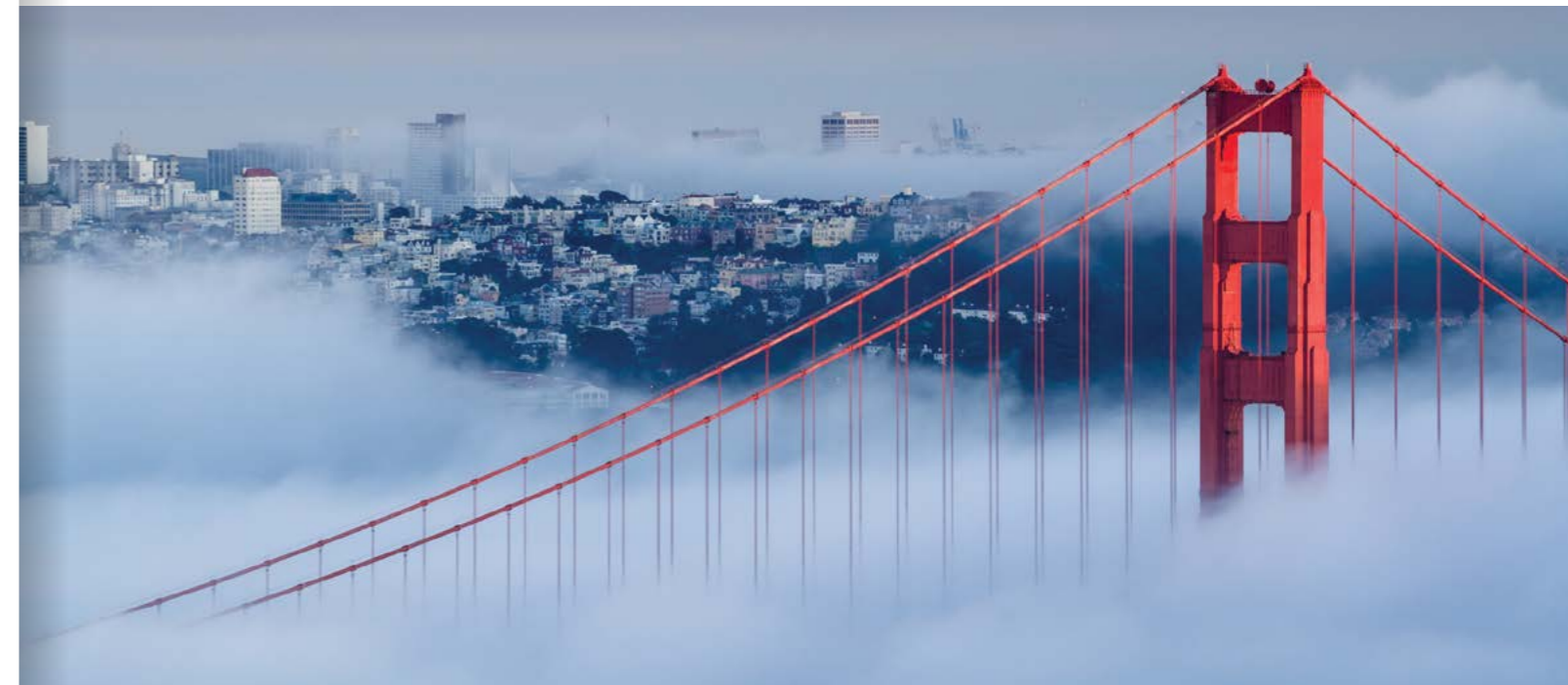
Investicije su značajan deo poslovanja svakog poslovnog entiteta. Važno je pratiti prilike u okruženju i dobro promisliti o osiguranju investiranja, jer nam vreme pokazuje da se globalni poremećaji pojavljuju gotovo preko noći i mogu jako iznenada da uzburkaju inače mirne vode. Sa druge strane, preduzetnici su najhrabriji deo poslovne populacije, pa im je često uspeh poslovanja i oživljavanja ideje sa kojom su počeli primarni cilj, bez obzira na rizike koje treba da podnesu. Svako od njih je rizikovao makar jednom - onoga dana kada je odlučio da bude apsolutni gospodar svoje poslovne sudbine. I to je osobina za poštovanje.

Da li nameravate da investirate u narednom periodu i u kojoj oblasti?

Rast

Dvadeseti vek je, naročito u drugoj polovini, decenijama posle velikih industrijskih otkrića, bio period usavršavanja i na neki način mirnog razvoja i rasta. Današnji konglomerati Apple, Microsoft, Facebook i slični su svoj razvoj započeli devedesetih godina prošlog veka i samo nastavili neverovatno uzlet posle 2001. godine. Iako je stabilnost bila očekivana, prvi veliki potresi su počeli sa Svetskom ekonomskom krizom 2008. godine i taman kada se svet donekle oporavio i vratio u normalu, počele su, sve češće što naročito zabrinjava, nove i još novije, snažnije turbulencije.

Preduzetničko poslovanje samo po sebi podrazumeva stres - od osnivanja u želji za nekim novim načinima rada, proizvodnjom do tada nepostojećih proizvoda, pa do pružanja usluga kakve su nekoliko godina ranije mogle da se vide samo u naučnofantastičnim filmovima. Samim tim, prevrtljivi uslovi tržišta, konkurencije i poslovanja su nešto na šta svaki preduzetnik računa, ali se u isto vreme nada da neće morati da se bori sa tim. U svakodnevnoj agendi najčešće stoje parametri koji mogu da dovedu do rasta prihoda i celog preduzeća. Tokom 2023. godine na rast malih i srednjih preduzeća, na globalnom nivou, uticali su različiti faktori. Svetska ekonomija se suočila sa značajnim šokovima koji su uticali na sektor MSP i preduzetnike. Dok su podrške vlada širom planete zaštitile preduzetnike od pandemije virusa COVID-19, pojavili su se novi izazovi - rastuće geopolitičke tenzije, globalni finansijski rizici, visoka inflacija, nedostatak radne snage. Zbog svih aspekata postoji znatna potreba da se ubrza doprinos malih i srednjih preduzeća zelenoj i digitalnoj tranziciji i da im se pomogne da se lakše kreću u promenljivim međunarodnim trgovinskim i investicionim vodama.

Projekcije za 2023. godinu ukazivale su na izazovnu sliku za MSP u Evropskoj uniji (EU). Očekuje se da će se dodata vrednost MSP, prilagođena inflaciji, smanjiti za 1.2%, dok bi zaposlenost u MSP mogla pasti za 0.2%. Ove prognoze odražavaju teško okruženje za MSP, sa očekivanim učinkom sličnim onima velikih preduzeća. Kreatori politike moraju da se fokusiraju na integraciju MSP u mreže, uključujući globalnu proizvodnju i lance snabdevanja, mreže znanja i inovacija i ekosisteme veština.

Podrška preduzećima koja vode žene u međunarodnoj trgovini i rešavanje izazova kao što su nedostatak radne snage i trgovinske barijere su od ključne važnosti. Inicijative za usavršavanje i prekvalifikaciju mogu poboljšati ekosisteme MSP i podstaći otpornost. Ukratko, dok se MSP suočavaju sa izazovima, strateške politike i prilagodljivost mogu da podstaknu njihov rast i otpornost u 2023. godini.

Revizorsko-konsultantska kompanija EY u Srbiji već dvanaest godina zaredom organizuje program EY Preduzetnik godine™ po uzoru na globalni, koji na međunarodnoj sceni postoji više od trideset godina. Poslednjih osam, ovaj domaći program prate opsežna istraživanja i ankete čije analize i skorovi daju precizniju sliku preduzetništva u Srbiji danas - EY Preduzetnički barometar. Ove godine u istraživanju je učestvovalo 106 kompanija preko svojih predstavnika i/ili vlasnika. Ono što ohrabruje je da skoro trećina (32.08%) ispitanih **ostvarila rast preko 10% u drugoj polovini 2023. godine, u odnosu na isti period prethodne. Nešto malo manje od polovine, njih 48 što čini 45.28% predviđa rast između 5 i 15 odsto u 2024. godini čime su se procentualno približili rezultatima istraživanja iz 2021. godine. Prošle godine je procenat onih koji su se opredelili za tu opciju bio 35%. Optimistične projekcije ima 14.28% (prošle godine je ovaj procenat bio 16%) učesnika i oni očekuju veći rast, u rasponu od 16 do 25%. Navedeni parametri pokazuju da su uslovi na svetskom tržištu daleko od idealnih, kakvim su se svi posle pandemije nadali.**

Ipak, u vreme kada je inflacija veća nego u prethodnih desetak godina, sa strahovitim poremećajima u snabdevanju, naročito kada su u pitanju prekomorski transport i rizična ratna područja, navedeni podaci ohrabruju. Globalno, sve imaju isti stav u odnosu na sektor preduzetništva – potrebno je da se definišu ključni aspekti i da se savladaju tegobe, jedna po jedna da bi se ovaj revnosni deo privrede ojačao. Najveći izazovi koji čekaju preduzetnike su: potpuni oporavak od uticaja COVID-19 krize, geopolitičke tenzije i finansijski rizici koje nose sa sobom, nedostatak radne snage i trgovinske barijere, promena izgleda međunarodne trgovine kao i zelena i digitalna tranzicija. Poslednje navedeno se smatra poljem koje će biti epicentar inovacija u narednom periodu, te pruža velike mogućnosti razvoja i rasta MSP. Pored toga, važno je održati potreban broj zaposlenih što se može učiniti pronalaženjem rešenja koja zadovoljavaju obe strane - na prvom mestu je važna komunikacija i saradnja.

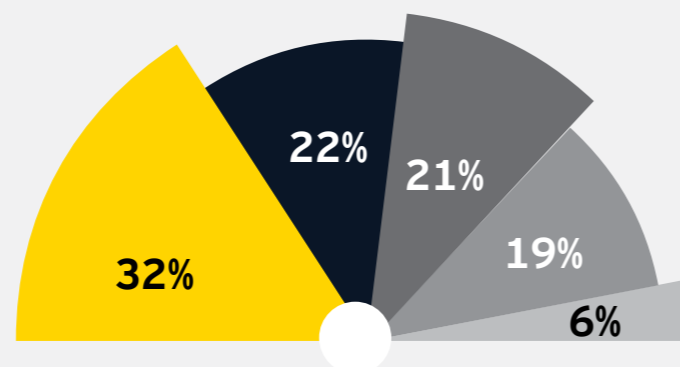
Koliko je preduzetništvo važno na globalnom nivou pokazuju mnogobrojne studije koje se bave načinima kojim mogu da se reše problemi koji trenutno pritiskaju ovaj sektor. Najvažniji poslovni trendovi za mala i srednja preduzeća u 2023. godini kako bi podstakli rast mogli bi biti:

- ▶ Iskorišćavanje mreža za inovacije, otpornost i održivost.
- ▶ Istraživanje mogućnosti za preduzeća koja vode žene.
- ▶ Povećanje održivosti lanca snabdevanja.
- ▶ Uključivanje u mreže za razmenu znanja.
- ▶ Unapređenje veština i sticanje talenata - negovanje talenata u okviru ekosistema MSP.

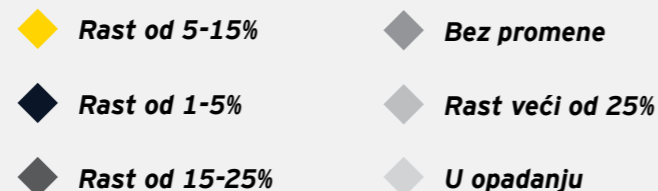
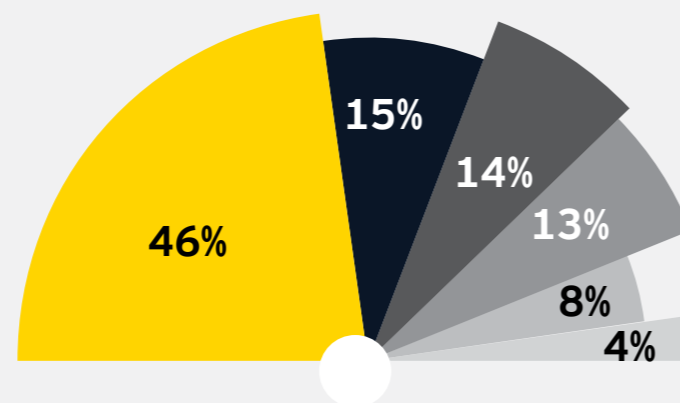
Još jedan trend koji izranja u poslednjih par godina je bliska povezanost MSP sa alatima koji u sebi nose veštačku inteligenciju (AI). AI alati mogu da se iskoriste za dubinsko istraživanje tržišta, naročito međunarodnih u smislu tražnja opcija za strateška partnerstva za distribuciju i prodaju. Veštačka inteligencija može da obradi ogromne količine podataka da bi identifikovala potencijalna tržišta, ponašanje potrošača i trendove - pored toga AI ima velike predikativne sposobnosti na osnovu datih podataka, te se može koristiti za informisano donošenje odluka i strategije rasta.

Rast preduzeća predstavlja proces neprekidnih pozitivnih poslovnih aktivnosti koji se posmatra sa različitih aspekata kao što su finansijski, strateški, strukturni i organizacijski. Rast se uvek odnosi na kvantitativne pokazatelje - povećanje bruto prihoda i profita preduzeća, pozitivna promena veličine, povećanje broja zaposlenih, instaliranih kapaciteta i slično. Ciljevi rasta su uslovljeni ciljevima kompanije a strategija zavisi od organizacione strukture. Čak i kada se ne koriste stručni termini jasno je da je rast jedan od ključnih ciljeva osnivača malih i srednjih preduzeća. Konstantan rast je ultimativni cilj preduzetnika da bi njihove ideje, umeće, trud i rad opstali i ostali konkurentni.

Koliki rast / pad prihoda ste imali u periodu od juna do decembra 2023. godine u poređenju sa prethodnom godinom?

Koliki rast po prihodu predviđate u 2024. godini (%)?

Zapošljavanje

Promene su neumorne i nezaustavljive - kako prolazi koja godina, stiže se utisak da sve brže stižu noviteti i do skoro ustaljeni načini razmišljanja i pre svega poslovanja, brzo padaju u zaborav ili slikovitije rečeno - pregazi ih vreme. Veliki poslovni subjekti, sa brojem zaposlenih koji se meri hiljadama u takvim uslovima teško pronalaze održiva rešenja, što je to decenijski problem na koji su svi naviknuti. Ono što brine jeste sve češći problem preduzetnika, vlasnika malih i srednjih preduzeća, da nađu odgovarajući kvalitetan kadar.

Osmi put uzastopno, revizorsko-konzultantska kuća EY Srbija je u okviru realizacije dvanaeste godine programa EY Preduzetnik godine™ prikupila podatke o atmosferi preduzetničkog poslovanja tokom 2023. godine i oblikovala ga u EY Preduzetnički barometar. Jedan segment studije je posvećen zapošljavanju kao kamenu spoticanja za većinu preduzetnika u Srbiji.

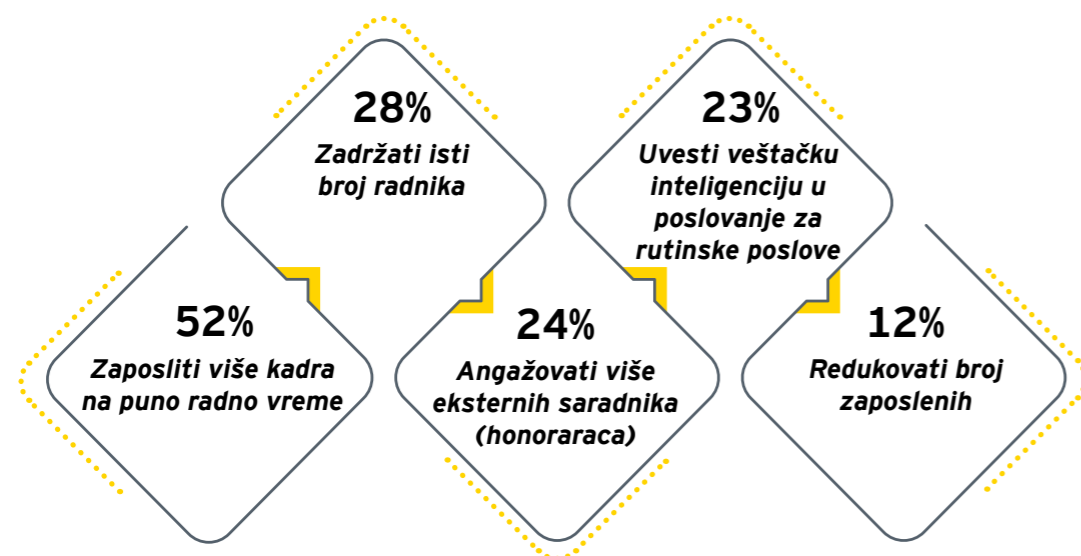
U odgovoru na pitanje na koje je bilo moguće dati više odgovora, gotovo 60% anketiranih je navelo da je najveći problem pronalaženje kandidata sa veštinama koje su potrebne njihovom biznisu. Na drugom mestu sa 54.72% je nalaženje kandidata sa potrebnim iskustvom. Pored sopstvenih tegoba, preduzetnici se susreću i sa htenjima zaposlenih koja često nisu ispunjena pa jedna trećina anketiranih (33.96%) ima poteškoća da ispuni očekivanja zaposlenih.

Sa druge strane, treba sagledati i da preduzetnici u okviru ovogodišnje studije kao jedno od najvećih opterećenja u poslovanju vide baš plate zaposlenih, pa tako velika većina preduzetnika, 82.08% kaže da ovo najuticajniji trošak u njihovom biznisu. U skladu sa tim stavom, potpuno je jasno da gotovo polovina ispitanika (47.17%) vidi veštačka inteligencija (AI) ima najbolju primenu ukoliko se koristi za smanjenje operativnih troškova.

Kada se bavimo ovom temom, srećni smo kad možemo da uvidimo potpunu sličnost između malog tržišta kao što ne naše lokalno i velikih razvijenih tržišta, poput segmenta MSP u Sjedinjenim Američkim Državama. Pa je tako studija Američke privredne komore krajem 2023. godine pokazala da je otprilike polovina malih preduzeća koja su tragala za novim talentima 2023. kaže da je teško pronaći kandidate sa iskustvom (54%) ili veštinama (52%) koje su im potrebne za posao.

U poređenju sa septembrom 2021, kada je ovo pitanje poslednji put postavljeno, poteškoće u pronalaženju kandidata značajno su porasle. Pored toga, većina (53%) svih MSP preduzeća kaže da postoji nedostatak radnika u njihovoj oblasti. Mala preduzeća koja prijavljuju da traže nove talente u 2023. imaju čak i veću verovatnoću da kažu da postoji nedostatak radnika u njihovoj oblasti od onih koji ove godine nisu tražili nove talente (63% prema 44%). Takođe, skoro polovina (48%) malih preduzeća koja su tragala za talentima 2023. kaže da je teško naći dovoljno kandidata za popunjavanje otvorenih pozicija. Štaviše, 71% malih preduzeća koja kažu da je teško popuniti otvorena radna mesta kažu da osećaju nedostatak radnika u njihovoj oblasti, naglašavajući uticaj ovog uočenog nedostatka na proces zapošljavanja i teškoće u pronalaženju pravih radnika.

Koji su Vaši planovi u pogledu zapošljavanja novog kadra u Vašoj kompaniji za narednu, 2024. godinu?

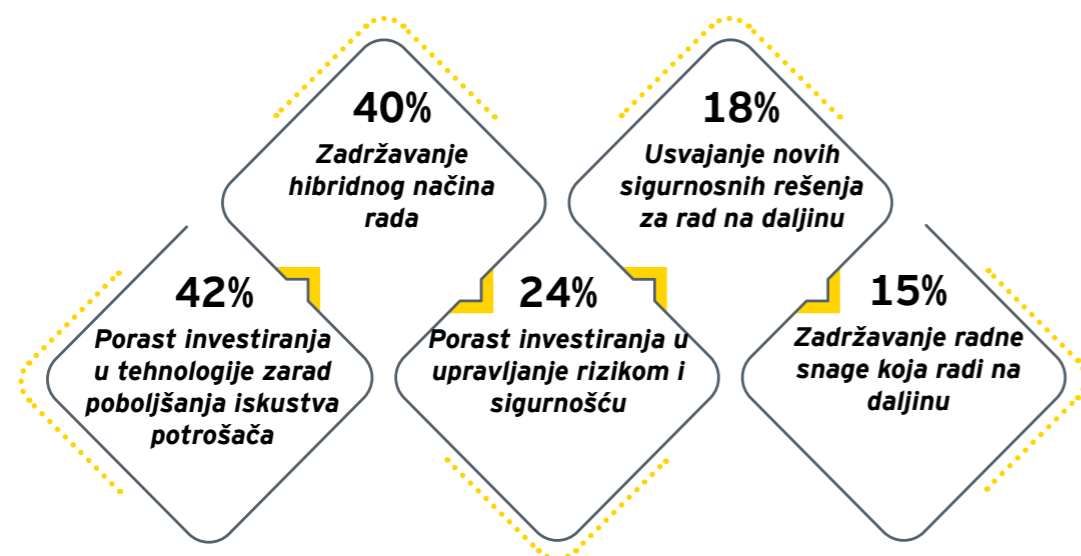
Razgovori sa preduzetnicima, osim neverovatne energije i posvećenosti svom biznisu, po definiciji iznedre kao najupečatljiviji problem zapošljavanje novih kadrova. Na prvom mestu je teško uopšte pronaći dovoljan broj kandidata od kojih mogu da se izaberu oni koji najviše obećavaju. Jednom kada počnu da rade, počinju novi problemi zbog nedovoljnih veština ili želje za učenjem. Ono što se poslednjih godina primećuje, naročito kod mlađih kandidata, je da imaju nerealan očekivanja vezana za uslove u kojima će raditi i posebno za visinu zarade. Zbog takvih iskustava, mnogi preduzetnici su počeli da organizuju interne obuke sa mentorima iz potrebnih sektora. Oni uporniji ili koji imaju bolju povezanost sa lokalnim upravama, finansiraju određene smerove u školama kako bi se kadrovi pripremali ciljno za njihova postrojenja. Veliki broj donira potrebnu opremu fakultetima da bi bili u mogućnosti da specijalizuju studente.

Poučeni iskustvom evropskih zemalja (Belgija, Nemačka, UK) koja pokazuju da se postiže ista efektivnost poslovanja sa radnom nedeljom koja traje 32 sata, bez smanjenja zarade kao

i sa ustaljenom od 40 sati, domaći preduzetnici su okušali i ovakva rešenja. Doduše, nisu još prigrllili ovoliko smanjenje, ali ima onih čiji procesi proizvodnje dozvoljavaju, koji su ukinuli radne subote i treću smenu. Sa smanjenjem radnih sati rešava se problem nedovoljnog broja zaposlenih, bar na neko vreme. Problem koji se evidentira poslednjih godina u Srbiji a koji je napravio mnogo dodatne brige preduzetnicima je povlašćen položaj stranih investitora u Srbiji koji dobijaju ogromna sredstva od države, zbog čega imaju mogućnost da ponude bolje uslove zaposlenima. Time, prema rečima preduzetnika, Republika Srbija finansira direktne konkurente domaćih preduzetnika.

Rešenje koje je doživelo svoju popularnost naročito u vreme pandemije virusa COVID-19 je rad na daljinu - dok je kretanje i okupljanje bilo ograničeno sve kompanije koje su mogle da prebace deo poslovanja na on-line platforme su bile srećne zbog postojanja rešenja. Veliki broj je zadržao sličan ili hibridni oblik rada i danas, skoro četiri godine od početka pandemije.

Koje od dugoročnih promena su ubrzane usled pojave pandemije COVID-19?

Na koje poteškoće nailazite kada je u pitanju zapošljavanje nove radne snage?

58%

Pronalaženje kandidata sa veštinama koje su vam potrebne

55%

Pronalaženje kandidata sa iskustvom koje vam je potrebno

34%

Poteškoće da održite korak sa očekivanjima zaposlenih

28%

Pronalaženje kandidata u vašem geografskom okruženju

21%

Poteškoće da se takmičite za talente sa većim preduzećima u vašem okruženju

21%

Poteškoće da se ponudi konkurentna plata i beneficije za privlačenje novih talenata

18%

Pronalaženje dovoljno kandidata za popunjavanje otvorenih pozicija

U sklopu rešenja na daljinu ili kao proširena verzija sve češće se pojavljuje projektno zapošljavanje u okviru koga zaposleni radi u kompaniji samo tokom trajanja određenog projekta. Nešto kao sezonski rad, ali nije uslovljeno godišnjim dobima. Ovo rešenje su prigrllili mlađi ljudi, jer više ide uz njihov način života i odnos prema poslu. **Naša studija pokazala je da hibridni način rada nije ni blizu penzonisanja kao princip, pa se tako 40% preduzetnika složilo da će zadržati ovaj koncept rada, dok je 17.92% reklo da će usvojiti nova sigurnosna rešenja vezanih za rad na daljinu.**

Odavno se nekadašnja filozofija široko rasprostranjena u Srbiji, pa i u svetu, da je važno ostati u jednom preduzeću ceo radni vek promenila. Psiholozi koji se bave savremenim zapošljavanjem predlažu promenu radnog mesta u okviru struke jednom u tri godina a kada je u pitanju pozicija lidera visokog ranga, trend je da se zbog stabilnosti na poziciji ostane do deset godina. Postoje i oni koji preporučuju promenu oblasti rada jednom u deset godina. Ovakvo insistiranje na fluktuaciji ima logike jer prati trendove neverovatnih transformacija koje je poslovni svet doživeo u poslednjih deset godina, da ne idemo dalje u prošlost. Današnji pametni telefoni imaju daleko moćnije procesore, memoriju i kameru u krajnjoj liniji nego desktop računari od pre deset godina, ili foto-aparati kojih se, izgleda sećaju samo oni koji su profesionalno vezani za njih. Danas svako može da započne svoj biznis i da samostalno, u nekoliko klikova, započne svoju on-line marketinšku kampanju. Takav način života i rada zahteva i drugačiji odnos.

Kada je Srbija u pitanju podaci sa kojima raspolaže Republički zavod za statistiku nisu ohrabrujući - povećanja postoje u odnosu na prošlu godinu, ali se kreću od 0.9 do 1.1 odsto što se može smatrati zanemarljivim - naročito kada se u obzir uzme način na koji se računa broj zaposlenih. Od ukupnog broja zaposlenih u Srbiji u četvrtom kvartalu (2.367.704) 17.6%, ili 416.922 registrovanih zaposlenih su preduzetnici i radnici zaposleni u njihovim preduzećima. Taj broj je za nepun procenat veći nego 2022. godine ali je i to bolje nego što je broj registrovanih individualnih poljoprivrednika manji iz godine u godine - ove godine je to 7 odsto manje.

Ambicije i planovi preduzetnika su uvek oni parametri koji ohrabruju - više od polovine anketiranih u studiji EY Preduzetnički barometar (51.89%) planira da u 2024. godini zaposli više kadra na puno radno vreme. Interesantno je poređenje između rezultata vezanih za uvođenje veštačke inteligencije za rutinske poslove - prošle godine je taj procenat bio 9% dok je ove godine 22.64% preduzetnika uvrstilo u svoje planove za narednu godinu. Pomeranja u odnosu na prethodnu godinu potvrđuju ono što je opšte poznato - iako nisu dominantna sila u privredi, preduzetnici su jako važni. Oni angažuju petinu radno sposobnog stanovništva, spremni su na promene, učenje i usavršavanje u svom pohodu ka još uspešnijem biznisu i novim tržištima.

Finansiranje

Veliki izumi donosili su i veliku dobrobit svetu, bez obzira na to da li su u pitanju medicinska, tehnološka ili farmaceutska otkrića. Koliko god bila važna njihova humana strana uvek su u pozadini bile i finansije. Nekada se na njima insistiralo više, nekada manje, nekada se krila finansijska strana poduhvata radi boljeg marketinga, ali je u osnovi svakog poslovanja, bilo da je u pitanju mikro preduzeće sa samo jednim zaposlenim – osnivačem ili da su u pitanju globalni konglomerati finansijski momenat. I to i treba tako da bude jer svet još uvek nije dostigao stadijum u kome bi osnovni motiv za sve vrste poslovanja bio altruizam.

Revizorsko-konsultantska kompanija EY na globalnom nivou prati, sluša i aktivno učestvuje u stvaranju boljeg poslovnog okruženja za sve, a posebno za najagilniji, ali često zanemareni sektor malih i srednjih preduzeća. Odlična međunarodna praksa je preslikana i u Srbiji, pa se domaća grana kompanije EY već više od deset godina bavi ovim interesantnim delom privrede. Iako mala po površini, Srbija ima iznenađujuće veliki broj preduzimljivih i hrabrih ljudi, koji su se čak i u najnestabilnijim vremenima opredeljivali na samostalno poslovanje. Ono što su timovi kompanije EY Srbija iznedrili prilikom priprema globalnog programa EY Preduzetnik godine™ a što je jedinstveno samo za našu teritoriju je studija koja je pred vama i koja iz godine u godinu predstavlja kretanja u preduzetništvu – EY Preduzetnički barometar.

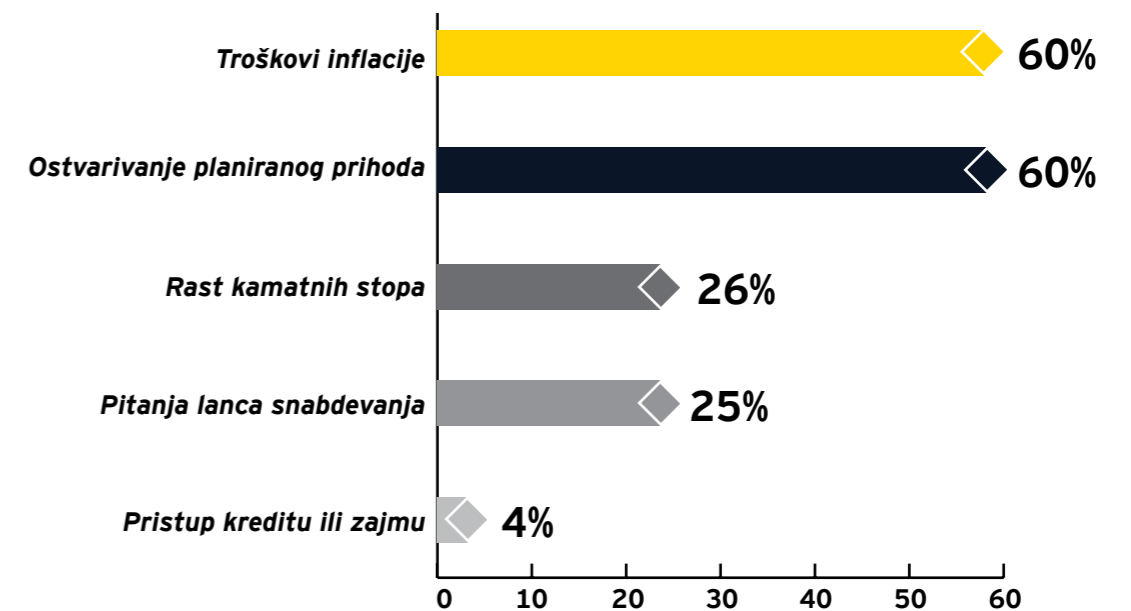
U istraživanju koje je sprovedeno tokom 2023. godine za potrebe studije učestvovalo je 106 preduzetnika i visok procenat odabranih 69.81% (kao i prethodnih godina, uvek je između 70 i 75% anketiranih) koristi sopstvena sredstva kao osnovni izvor finansiranja. Razlozi su univerzalni – preduzeća su najčešće osnovana kao posao za jednog čoveka, eventualno porodični ili partnerski par te nije bilo potrebe za visokim iznosima za početak. Kako je posao rastao, rasli su i prihodi koji su mogli da se vrte u dalje unapređenje kompanije. Pošto su u Srbiji, pod uticajem svetskih ali i regionalnih potresa, često bili nestabilni uslovi za poslovanje, preduzetnici su se prilagođavali tako da ne zavise od banaka i

visokih kamatnih stopa koje su mogle da ugroze njihov biznis. Trenutno stanje svetske ekonomije je u najboljem slučaju nesigurno – još uvek se osećaju posledice koje je ostavila pandemija, naročito kada su lanci snabdevanja u pitanju. Otvorena su nova ratna žarišta (Ukrajina, Izrael - Palestina) koja itekako utiču na sigurnost transporta, uvoza i izvoza. Najveći problem trenutno su napadi militantnih grupa u blizini Sueckog kanala zbog čega se veliki broj brodova preusmerava dalje oko Rta Dobre nade što značajno povećava vreme i cenu prevoza. **Zato i ne čudi stav preko polovine (56.60%) anketiranih za EY Preduzetnički barometar koji su ocenili da na njihovo poslovanje stanje svetske ekonomije utiče negativno. Njih 16.42% smatraju da je uticaj značajno negativan. Ipak, od svih nedaća najveća je inflacija – 59.05% ispitanika smatra da ima negativan uticaj na njihovo poslovanje i to ukoliko ostane u okvirima iz 2023. godine.**

Istraživanja iz SAD pokazuju da domaći preduzetnici nisu usamljeni u stavu prema inflaciji – na teritoriji Sjedinjenih Država 53% vlasnika malih biznisa su ukazali na inflaciju kao najveći problem sa kojim se trenutno suočavaju. U poslovanju sve povezano u jedno veliko more čiji se talasi prenose, te je tokom prethodne godine zbog prethodno navedenog zabeležen rast operativnih troškova što je još jedan faktor koji su preduzetnici koji su odgovarali na pitanja iz ankete označili kao značajan faktor koji može da poremeti njihove kompanije – 51.96 odsto se osvrnulo na ovu smetnju profitabilnijem poslovanju.

Upitani kako je povećanje kamatnih stopa uticalo na poslovno manevrisanje, preduzetnici najslabiji bili u stavu da to nije uticalo na njihovo poslovanje (46.23%). Sa druge strane 23.58% preduzetnika reklo je da su usled takve situacije odložili planove za rast poslovanja kompanija kojim upravljaju, dok je samo 16.98% ispitanika reklo da su kao posledicu promenili praksu naplate dobavljača. Na isto pitanje, sa druge strane okeana, na mnogo snažnijem tržištu MSP u SAD, velika većina (76%) malih preduzeća izjasnila se da su rastuće kamate ograničile njihovu sposobnost finansiranja svojih poslovanja. Slično, 73% malih preduzeća kaže da im je teže pozajmiti novac za poslovanje od banaka jer se zatežu kreditne linije. Isto tako, 74% izražava zabrinutost zbog rastuće kamate koje otežavaju vraćanje tekućih poslovni krediti.

Šta smatrate da je najveći izazovi pred koje je postavljeno poslovanje kompanije koju vodite u 2023. godini?

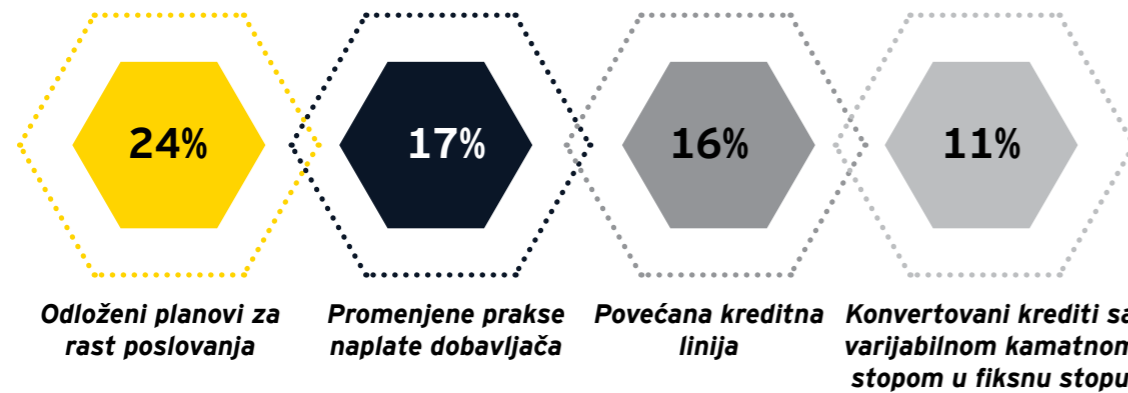
Ako pogledamo podatke iz godišnjeg izveštaja za o evropskim MSP 2022 / 2023 koji je sproveo GROW and Joint Research Centar, situacija za mala i srednja preduzeća EU je delikatna i takva će ostati u bliskoj budućnosti. Od početka 2020. godine, zbog pandemije COVID-19 virusa, 24 miliona malih i srednjih preduzeća iz EU, i uopšteno, malih i srednjih preduzeća širom sveta, suočili su se sa ekonomskom neizvesnošću i nemirima bez presedana. Štaviše, tokom dela 2021. i 2022. godine, mala i srednja preduzeća su se suočavala sa poteškoćama u zapošljavanju novog kadra kako bi odgovorila na neočekivano snažan porast potražnje, a istovremeno su se morala nositi sa brojnim novim izazovima. Stope inflacije su drastično porasle, posebno tokom 2022. godine, što je takođe izazvalo rast kamatnih stopa, što zauzvrat smanjuje pristup finansijama.

Povećani troškovi energije i povećane cene sirovina stvaraju dodatni pritisak na kompanije. Pored toga, prestanak finansijske pomoći od vlada, zbog opadajućeg trenda pandemije, smanjio je kapacitet otpornosti i izložio daljem riziku krhku situaciju većine malih i srednjih preduzeća, pa istovremeno sa suočavanjem sa izuzetnim ekonomskim i

društvenim izazovima tokom poslednjih nekoliko godina, MSP su takođe morala da se pripreme za prelazak na digitalnu i održivu ekonomiju.

Naviknuti na samostalno poslovanje, preduzetnici posežu za kreditima kada im je potrebno značajno unapređenje poslovanja. Ono što je olakšavajuća okolnost je da je Republika Srbija u poslednjih nekoliko godina počela da pomaže ovaj sektor, svesna pozitivnog uticaja na jačanje privrede, pad nezaposlenosti i povećanje standarda koje mikro, mala i srednja preduzeća imaju. Tako je za 2023. godinu Ministarstvo privrede u saradnji sa Fondom za razvoj Republike Srbije započelo Program podsticanja preduzetništva kroz razvojne projekte u okviru koga je obezbeđeno 900 miliona dinara bespovratnih sredstava. Pravo na podršku imaju preduzetnici, mikro, mali i srednji privredni subjekti, kao i zadruge koji su registrovani u Agenciji za privredne registre, a koji u prethodne dve godine nisu poslovali sa gubitkom i ispunjavaju uslove iz Programa. Sredstva su namenjena za oplemenjivanje ili adaptacije poslovnih prostora, nabavku softvera ili računarske opreme, unapređenje energetske efikasnosti itd.

U proteklih 12 meseci usled povećanih kamata, koji je bio vaš poslovni potez?

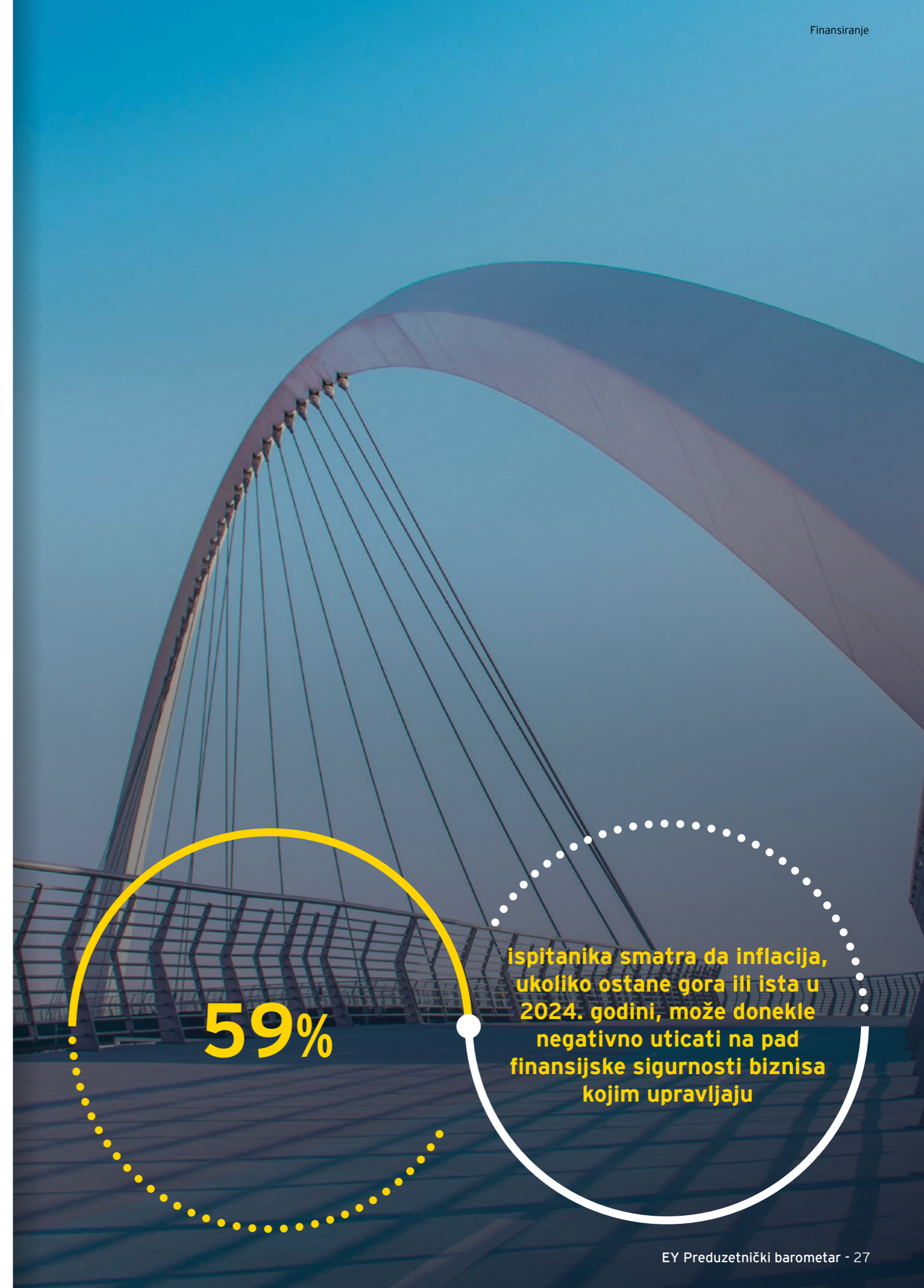
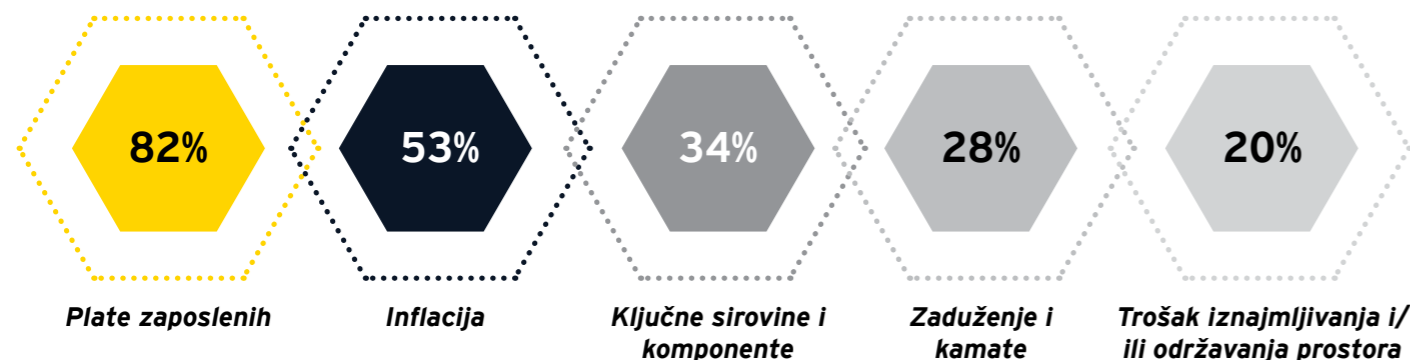
Važno je da je program podrške zaživeo i da preduzetnici mogu na računaju na pomoć kada im je potrebna. Za razliku od naše teritorije, po izveštaju „Small Business Finance Market 2022/2023“ koji je sproveden od strane British Business Bank, u Velikoj Britaniji pozajmice banaka u 2022. godini bile su druge po veličini u nominalnom iznosu. Prema podacima Banke Engleske (Bank of England), bruto iznos pozajmica bez prekoračenja za mala i srednja preduzeća (MSP) svih banaka u 2022. godini iznosilo je 65.1 milijardu funti, što predstavlja 12.8% više u odnosu na 2021. godinu, što je i dalje ispod rekordnog broja zabeleženih pozajmica koji UK beleži, 2020. godine, a koji je iznosio 105 milijardi funti, a koji je uglavnom bio vođen vladinim grantovanim kreditima koji su pomagali malim i srednjim preduzećima da se izbore sa krizom prouzrokovanom COVID-19 virusom.

Na kraju 2022. godine zalihe bankarskih kredita na teritoriji Velike Britanije, iznosile su 188 milijardi funti, što je pad sa 200 milijardi funti krajem 2021. godine i najniži zabeleženi nivo od pre COVID-19 krize, na kraju 2019. godine (156 milijardi funti). Nasuprot tome, zaliha prekoračenja u bankama je porasla što je veća ulazni troškovi povećali su potražnju MSP za proizvodima obrtnog kapitala. Krajem 2022. godine zalihe prekoračenja su iznosile 8.9 milijardi funti, u odnosu na 8.7 milijardi funti na kraju 2021. godine, ali i dalje ispod nivoa krajem 2019. (11,4 milijardi funti). Shodno tome, ukupna zaliha banaka (pozajmice i prekoračenja) na kraju 2022. godine iznosila je 197 milijardi funti, što je manje u odnosu na 209 milijardi funti godinu dana ranije i najniže od kraja 2019. godine (168 milijardi funti).

Mala i srednja preduzeća igraju sve značajniju ulogu u ekonomiji, naročito zbog inovativnog pristupa, modernih rešenja i uticaja na lokalnu zajednicu. Opcije finansiranja za ovaj sektor uključuju bankarske kredite, SBA zajmove koje podržava Vlada i koji imaju bolje uslove, kreditne linije i grantove. Poslednjih godina su se pojavili i on-line zajmodavci čime je olakšan i ubrzan pristup ovoj vrsti finansija. Odabir pravog finansiranja zavisi od poslovnih potreba, kreditne sposobnosti i namene sredstava. Finansiranje se obezbeđuje za različite segmente poslovanja - od kapitala za početne troškove kao što su oprema, inventar i marketing kada su u pitanju novoosnovana preduzeća pa do nabavke novih mašina, digitalnih sistema ili automatizacije proizvodnje kada govorimo o onima koji žele da učvrste svoju poziciju na tržištu.

Srbija, kao specifično podneblje, sa još uvek tranzicionom privredom mora drugačije da sagledava značaj i uticaj sektora mikro, malih i srednjih preduzeća od država u kojima je privreda stabilna. To ne znači da ne mogu da se primenjuju mere kao u Evropi već da moraju da se prilagode situaciji, mentalitetu i podneblju. Uloga MSP je ključna u poboljšavanju poslovne efikasnosti, povećanju izvoza i angažovanja radne snage kao i oživljavanju lokalnih teritorija, naročito ako govorimo o kompanijama osnovanim daleko od centara poslovanja kakvi su Beograd i Novi Sad. Poslovni inkubatori, podrška umrežavanju, povoljni finansijski podsticaji su mere o kojima mora intenzivno da se razmišlja i da se planira nekoliko godina unapred da bi se ovaj perspektivni deo privrede osnažio i proširio.

Molimo vas da navedete koji faktori najviše utiču na rast troškova poslovanja?

59%

ispitanika smatra da inflacija, ukoliko ostane gora ili ista u 2024. godini, može donekle negativno uticati na pad finansijske sigurnosti biznisa kojim upravljaju

M&A (spajanja i akvizicije)

Noviteti koji su obasuli poslovni svet poslednjih nekoliko godina su uzburkali metodologije i načine poslovanja na svim kontinentima i u svim državama, koliko god da su udaljene od ostalih. Svi kontinenti su bili obuhvaćeni pandemijom virusa COVID-19 koja je još jednom, gotovo preko noći potvrdila kolika je povezanost i uzročno-posledična veza među ljudima.

47%

ispitanika smatra porodično nasleđe kao moguću opciju budućeg rukovodstva kompanije

Ustaljene prakse su se menjale ili nestajale, što je samo dodatno istaklo potrebu za agilnošću, prilagođavanjem i menjanjem. Studija EY Preduzetnički barometar koja je sačekala svoje osmo izdanje, od svog početka prati dešavanja na preduzetničkoj sceni Srbije i promene na njoj. Ono što se ne menja, pokazuju statistike studije, je da jako visok procenat učesnika anketa vodi svoj prvi preduzetnički poduhvat - ove godine je to, isto kao i prethodne, 70 odsto. Uz podatak da je skoro polovina (45.28%) samostalno započela poslovanje jasniji je zašto preduzetnici nisu raspoloženi da svoje kompanije predaju ili prodaju drugima. Na takav korak bi se odlučili samo ako bi prodaja dela preduzeća obezbedila nesmetano poslovanje u narednih desetak godina. **Tada bi njih 45 od 106 anketiranih, što čini 42.45% bilo spremno da proda deo kompanije strateškom partneru. Jedna petina anketiranih (20.75%) nije spremna to da uradi ni pod kojim uslovima.**

Svetski trendovi su drugačiji - kamatne stope su porasle, poslovi su se sa oko 700 milijardi dolara u prvom kvartalu 2021. godine spustili na manje od 300 milijardi dolara u istom kvartalu, dve godine kasnije (USA). Porodična preduzeća koja imaju dovoljno kapitala sada imaju priliku da razmotre mogućnosti koje pružaju spajanja i akvizicije. Priključivanje poslovnog partnera - privatni kapital, digitalni izvori ili konsultanti - koji donosi napredne tehničke mogućnosti može doneti benefite, ubrzati rast i poboljšati digitalno upravljanje rizikom. Akvizicije takođe mogu dodati sposobnosti koje privlače talente. Kao i napredna tehnologija, inovacija je značajan izbor za kompanije koje traže nove talente koje pružaju nova iskustva.

Revizorsko-konsultantska kuća EY Srbija tokom svog dugogodišnjeg bivstvovanja na poslovnoj sceni Srbije pomno prati i trudi se da unapredi poslovno okruženje u kojem preduzetnici rade i opstaju.

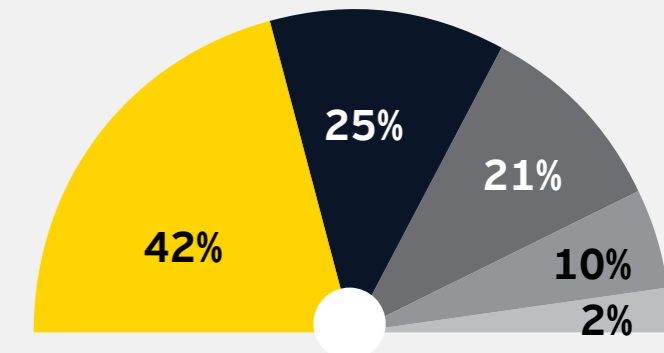
Istraživanja koja su sprovedeli kompanijski timovi pokazuju da skoro polovina ovogodišnjih učesnika u ispitivanju (47.17%) budućnost kompanije vidi u porodičnom nasleđu. Interesantno je da bi se jako mali, skoro zanemarljivi, procenat od 3.77% preduzetnika opredelio da njihovo preduzeće izađe na berzu. U brošuri EY Preduzetnički barometar se iz prikupljenih podataka vidi da je prosečna starost kompanija učesnika preko 25 godina, što je za preduzeće paralela sa zrelim ljudskim godinama. Bilo bi očekivano da se osnivači uskoro povlače iz svojih kompanija ili da se prestrojavaju u konsultante. Međutim, najveći broj ispitanika, 36.79% vidi sebe tu gde jeste još najmanje pet do deset godina. Pod pretpostavkom da je predviđanje tačno, može se zaključiti da osnivači teško odlaze od svojih kompanija i da vide sebe u njima sve dok ne bude vreme za penziju. Taj zaključak pospešuje i podatak da skoro četvrtina anketiranih, 24 od 106, želi da ostane poslovno aktivno više od deset godina.

Vremenska distanca od četiri godine od kako je svet pogodila pandemija virusa COVID-19 kakvu niko nije mogao ni da predvidi ni da zamisli daje nam mogućnost da upoređujemo stanje na tržištu tada i danas. Potpuno zatvaranje saobraćaja, transporta i trgovine je zaustavilo svet i mnoge planirane aktivnosti, naročito su spajanja i akvizicije odložene. Najuporniji i najsigurniji u svoje strategije su produžili po planu i danas uživaju plodove svojih odluka. Oprezniji su čekali da se stvari normalizuju, što je takođe bila mudra odluka. Naročito kada se uzme u obzir da su predviđanja govorila da će biti potrebno nekoliko godina dok se virus savlada i kretanje normalizuje. Pošto je najjači udar prošao stekao se utisak da se kod nas u Srbiji sve mnogo brže vratilo u normalu nego u drugim delovima Evrope i sveta. Opšte je mišljenje da je to zbog mnogobrojnih izazova, ekonomskih ili političkih koji su potresali Srbiju skoro neprestano decenijama. Danas je glavni problem preduzetništva nerealno visoke kamatne stope kod banaka uz previsoke cene transporta uzrokovane geopolitičkim potresima.

Na evropskom i svetskom nivou situacija je slična kao i kod nas - oblast spajanja i akvizicije, kada su u pitanju mala i srednja preduzeća, je istovremeno intrigantna i izazovna. Važno je pratiti tržišna kretanja jer se očekuje da će se M&A tržište kretati polako u smislu većih transakcija, ukoliko se budu pratili trendovi iz 2023. godine. Razloga je mnogo, od Brezita preko ratnih dejstava, koja se rasplamsavaju uprkos trudu međunarodne zajednice da ih smiri. U Velikoj Britaniji su osnivači i/ili vlasnici preduzetničkih kompanija zabrinuti zbog mogućnosti globalne recesije i krize troškova života izazvanih inflacijom. Ove neizvesnosti koje se smenjuju, ali ne jenjavaju su navele investitore da usvoje princip „Čekaj i vidi“ kao najsigurniji.

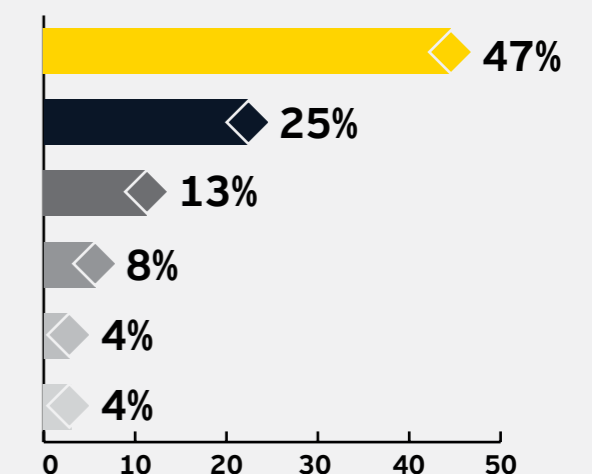
Ekonomske kontrakcije mogu imati dvojako dejstvo - mogu usporiti obim spajanja i preuzimanja ali u isto vreme stvaraju šanse: preduzeća oko kojih se bore zainteresovani mogu dobiti na vrednosti. U isto vreme, dok neki mogući akvizitori čekaju, drugi mogu kupiti kompaniju po povoljnijoj ceni. Ukratko, dok je tržište M&A oprezno, mala i srednja preduzeća mogu da iskoriste prilike upravljajući složenosti finansiranja i strateškim akvizicijama.

U slučaju finansijskih poteškoća, da li biste bili spremni da nadete partnera kome biste prodali DEO kompanije zarad osiguranja dodatnih novčanih sredstava i opstanka kompanije na dugi rok?

- ◆ Da, drugoj kompaniji (strateškom partneru)
- ◆ Da, bilo kome ko ponudi dovoljan iznos sredstava
- ◆ Da, investicionom fondu
- ◆ Ne, nikako
- ◆ Možda, ali samo nekome koga poznajem (fizičkom licu)

Koju od navedenih opcija planiranja NASLEDA (buduće rukovodstvo kompanije) smatrate mogućom u Vašem slučaju?

- ◆ Porodično nasleđe
- ◆ Prodaja drugoj kompaniji
- ◆ Prodaja investicionom fondu
- ◆ Ništa od navedenog
- ◆ Izlazak na berzu
- ◆ Prodaja drugom licu

Ravnoteža između rizika i nagrade ostaje ključna za njihov rast i otpornost. Ilustracija navedenog su dve akvizicije visokog profila koje su dogovorene ili zaključene u 2022. i 2023. godini.

- ▶ L3Harris je preuzeo Aerojet Rocketline - vrednost posla je 4.7 milijardi dolara u okviru vazduhoplovne industrije. Ovaj dogovor je usledio nakon dve godine pregovora, uz konkurente Lockheed Martin i General Electric. L3Harris treba da kombinuje inovativne timove za istraživanje i razvoj i postigne uštede operativnih troškova.
- ▶ Amgen je kupio Horizon Therapeutics za 26.4 milijarde dolara što je najveća transakcija godine u industriji biofarmaceutike. Horizon Therapeutics je specijalizovan za tretmane retkih autoimunih bolesti, uključujući bolest oka štitne žlezde (TED) i giht. Njihov vodeći lek, Tepezza, rešava ispućenje očiju i dvostruki vid. Ova akvizicija odražava Amgenov strateški pomak ka retkim bolestima.

Institut za pravo i finansije izdao je podatak da je rekordni broj spajanja ostvaren u 2005. godini u Srbiji i da je njihova vrednost dostigla maksimum naredne, 2006. godine, kada je ostvaren priliv od 4.387 milijardi dolara. Po njihovom izveštaju u Srbiji su karakterističnije, akvizicije, dok su spajanja znatno prisutnija u razvijenijim zemljama. Ako pogledamo po industrijama, najviše grana akvizicija u našoj državi zabeleženo je u oblasti finansijskog posredovanja i saobraćaja (telekomunikacija).

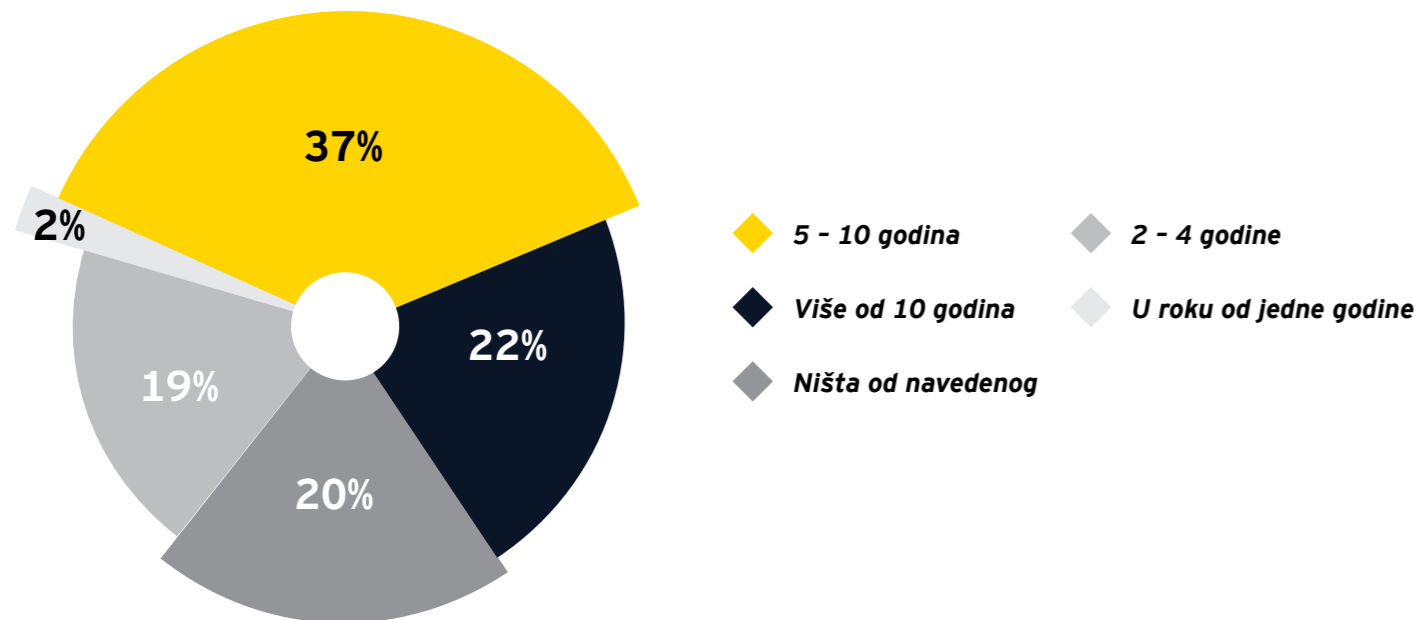
Aktivnosti na polju M&A 2023. godine, ako uzmemo u obzir Morrison & Foerster podatke, bile su oslabljenog intenziteta, usled geopolitičkih tenzija, inflacije, rastućih kamatnim stopama i sve većim regulatornim nadzorom, u pozadini opšte ekonomske neizvesnosti. Izazovi u američkom bankarskom sektoru početkom godine takođe su uzeli danak. Ali, dok je ukupna vrednost M&A aktivnosti pala za oko 23% na najniži nivo od 2013. godine, broj ovih aktivnosti pao je za 16%

globalno što odražava fokus na manje aktivnosti u ovoj oblasti. Ipak, određeni sektori su se istakli: tehnologija je, iako je bila u padu u odnosu na prethodne godine, nastavila svoj snažan rast, jer su se veštačka inteligencija (AI) i druge tehnologije u nastajanju istakle na svetskim tržištima, a nafta i gas u četvrtom kvartalu su po prvi put u vrednosti prevazišli tehnologiju po vrednosti. U četvrtom kvartalu, tržište spajanja i akvizicija ipak pokazuje znake oporavka. Veliki poslovi (preko 2 milijarde dolara) dostigli su najviši nivo od drugog kvartala 2022. godine, a objavljeno je pet od 10 najvećih globalnih poslova u godini. Dalje razjašnjenje, ako ne i rešavanje nekih od izazova iz 2023. godine, moglo bi da podstakne M&A u 2024. godini, jer kompanije nastoje da primene strategije rasta, zarade i vrednovanja. Dodatno, ESG igra sve važniju ulogu u sprovođenju M&A aktivnosti.

U pomenutom izveštaju 45% ispitanika je navelo da njihove kompanije uzimaju u obzir ESG faktore kada se bave aktivnostima spajanja i akvizicija; u tehnološkom prostoru, ispitanici u navedenom istraživanju ocenili su ESG kao značajan (7.85 od 10%) u izboru svojih novih poslovnih poduhvata sa ovom temom, a još više (8.45) u pogledu izbora novog targeta.

U dinamičnom svetu malih i srednjih preduzeća M&A predstavljaju i izazov i priliku. Ključni faktori koji se pojavljuju su otpornost usled složenosti, suočavanje sa jedinstvenim preprekama prilikom M&A - od finansijskih ograničenja do komplikovanih procedura. Ipak, njihova agilnost i prilagodljivost omogućavaju im da prebrode nedaće i iskoriste izgled za rast. Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća možemo posmatrati kao srce ekonomija te ih treba osnažiti da bi napredovala. Njihov uspeh podstiče prosperitet, otpornost i zajednički progres. Putovanje se ne završava ovde - nastavlja se svakim novim malim i srednjim preduzećem koje vode preduzetnici spremni da sanjaju, inoviraju i neumorno rade na ostvarenju svog sna.

Kada bi za Vas bilo realno da izađete iz vlasničke strukture Vaše kompanije?

42%

ispitanika bi, u slučaju finansijskih poteškoća, bili spremni da prodaju deo kompanije drugoj kompaniji zarad osiguranja dodatnih novčanih sredstava i opstanka kompanije na dugi rok

Inflacija

Prethodna, kalendarska 2023. godina zatvorena je uz rezultate koje je objavio republički zavod za statistiku prema kojima je bruto domaći proizvod (BDP) je zadržao istu stopu rasta od 2,5% kao i u 2022. godini, kada je postojala snažna energetska kriza, ali i snažni finansijski programi podrške Vlade ka privredi i građanima.

U 2023. godini, Vlada je odustala od novih paketa podrške privredi, s obzirom da su cene energenata na globalnim tržištima bile u padu, ali ono što se značajno ističe je da je i lična potrošnja bila u padu do polovine prethodne godine, da bi krenuo lagani oporavak sa blagim rastom realnih zarada i usporavanjem inflacije. Ono što se značajno ističe je da su nivoi potrošnje daleko od nivoa iz perioda pre rasta inflacije.

Dosta je generalno na privredu Republike Srbije uticalo i što je izvoz u drugom delu godine dosta usporio jer je pala tražnja zemalja EU, a uvoz je bio u padu, jer je industrijska proizvodnja bila slabija i nije bilo toliko potrebe za uvozom repromaterijala.

Konačno prema finalnim rezultatima koje možemo da vidimo na kraju 2023. godine, Inflacija je konačno tokom prethodne godine krenula da pada sa nivoa od 15,1% godišnje (kraj 2022. godine) na 7,6% (kraj 2023. godine), usled pada cena energenata na globalnim tržištima i pada cena hrane globalno i lokalno (bolja poljoprivredna sezona usled boljih meteoroloških uslova i pada cena poljoprivrednih proizvođača). Očekujemo nastavak pada inflacije na 4% do kraja ove, 2024. godine. Izvršni odbor NBS očekuje dalje usporavanje inflacije i njeno vraćanje u okvir cilijane inflacije (3% +/-1,5 pp) sredinom 2024. godine, uz pad na 3% do kraja 2024. godine, uz podršku restriktivne monetarne politike, usporavanja uvozne inflacije, kao i očekivanog daljeg pada inflatornih očekivanja.

Sa druge strane, kada govorimo o rastu BDP-a, NBS procenjuje ubrzanje rasta BDP-a između 3%-4% u 2024. godini uz podršku infrastrukturnih investicija (saobraćaj, komunalna i energetska infrastruktura), umerenog rasta lične potrošnje i privatnih investicija. Prema projekcijama stabilno usporavanje inflacije nastaviće se i tokom 2024. godine, uprkos najavljenom povećanju plata u javnom sektoru (10%) i penzija (14,6%) u januaru, kao i povećanju minimalne zarade na 47.154 dinara.

Kada sve prethodno pomenuto uzmemo u obzir, moramo da razmotrimo kako su takvi tržišni uslovi uticali na poslovanje malih i srednjih preduzeća u Srbiji, naravno u poređenju sa uticajem na MSP u okviru Evropske Unije i biznisa u Sjedinjenim Američkim Državama.

Nakon što se u poslednjoj deceniji stopa inflacije kretala na oko 2% - u skladu sa evropskim ciljem Centralna banka (ECB) - inflacija je počela da raste 2021. godine, a onda je naglo eksplodirala 2022. godine. Između 2018. i početkom 2021. godine, međugodišnja inflacija je skromno porasla, u proseku oko 0,8-2,5% između 2018. i početka 2021. Nakon toga, inflacija je porasla pet puta, dostignuvši više od 10% u 2022. godini. Ključni pokretač ovih trendova bio je rastući trošak energije. U 2021. godini, rastući troškovi energije bili su rezultat snažnog ekonomskog oporavka nakon pandemije COVID-19 - najbržeg post recesionog oporavka u 80 godina - koji je podstakao globalnu potražnju za energijom. Duga i hladna zima na severnoj hemisferi dodatno je povećala potražnju za energijom - posebno za prirodnim gasom - što je zauzvrat podstaklo prelazak na ugaj za proizvodnju električne energije, što je rezultiralo višim cenama različitih izvora energije. Sa druge strane, 2022. godine, kao odgovor na sankcije koje je EU uvela Rusiji zbog njenog napada na Ukrajinu, Rusija je jednostrano obustavila isporuke gasa nekim državama članicama EU.

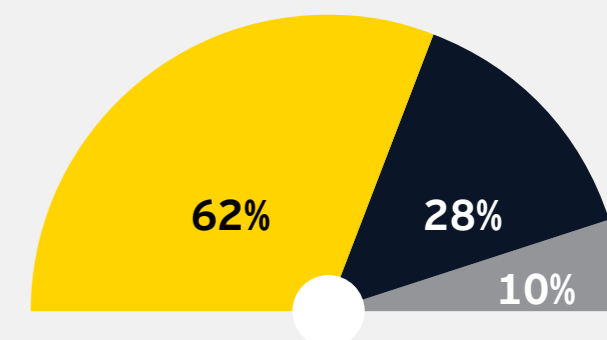
Kada pokušavamo da razumemo inflatorne poraste u prethodnim godinama, moramo se osvrnuti na početak potresa koje je pokrenula pojava virusa COVID-19. Pandemija je postavila scenu za inflatorne pritiske 2022. godine na nekoliko načina. Prvo, blokade su dovele do prekida u lancu snabdevanja, što je ograničilo pristup sirovinama, što je dovelo do povećanja njihovih cena. Drugo, pojava pandemije je povećala troškova transporta i logistike, što je dodatno poskupilo konačnu cenu proizvoda na tržištu EU. Treće, tokom pandemije došlo je do naglog pada tražnje za nekim robama, a panične kupovine drugih. To je dovelo do fluktuacija cena zbog ograničenih zaliha. Nagli porast onlajn porudžbina dodatno je zakomplikovao lance isporuke. Na kraju, pandemija se takođe plasirala pritisak na povećanje plata, zbog podrške zaradama i šema za zadržavanje posla, kao i zbog nedostatka radne snage kada su radnici odlučili da se ne vrate na posao u određenim zanimanjima nakon zatvaranja.

Prema izveštaju Evropske Komisije iz decembra 2023. godine, u toku 2022. godine povećao se broj MSP u EU koji su bankrotirali, međutim ovo se ne može pripisati isključivo inflaciji, već je situacija malo složenija. Utvrđena je zanemarljiva povezanost između višeg nivoa inflacije i koeficijenta solventnosti MSP. Umesto toga, povećanje broja bankrota uočeno je uglavnom zbog regulatornih promena (npr. u Španiji, koja je dovela do bankrota postupak koji je pogodniji za dužnike) što se kategoriše kao odloženi efekat pandemije, uz to treba uzeti u obzir veću rasprostranjenost kašnjenja u plaćanju, kao i povećane poteškoće u pristupu finansijama zbog viših kamatnih stopa. Na primer, u 2022. godini udeo MSP koji se ne prijavljuju za bankarske kredite zbog straha od mogućeg odbijanja porastao je na 6,6 %, u odnosu na 5,4 % u 2021. godini (kod malih firmama koje su najviše pogođene) - dok se odgovarajući udeo među velikim firmama smanjio.

Efekat koji visoka inflacija ima na digitalne investicije i na usvajanje inovacija i digitalnih tehnologija je uglavnom negativan, ali indirektno navodi se u sudiji Evropske Komisije izdate u decembru 2023. godine. Verovatnoća uvođenja inovacija je oko 2 procentna poena manja kada je inflacija visoka (>10%), u poređenju sa investiranjem pri niskoj inflaciji (0-5%), što je ekvivalentno padu sa 57% na oko 55%. U međuvremenu, utvrđeno je da visoka inflacija nema direktan uticaj na usvajanje digitalnih tehnologija: udeo firmi koje su usvojile digitalnu tehnologiju skočio je sa 61% u 2021. na 69% u 2022. godini, uglavnom zahvaljujući vladinim podrškama širom Evrope. Predviđa se da će se stopa rasta digitalnih investicija malih i srednjih preduzeća povećati za 1-3% u 2023-24. u osnovnom scenariju, iako bi se u nepovoljnijim scenarijima mogli videti suprotni efekti.

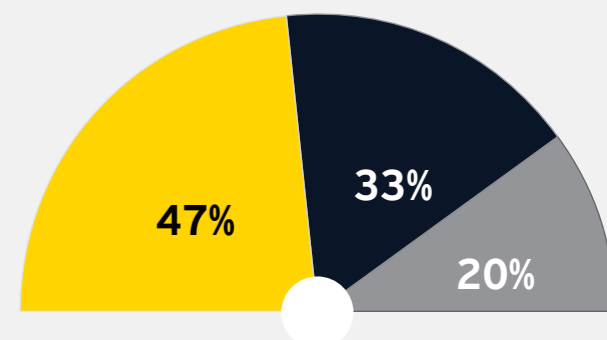
Sa druge strane posmatrano, zajedno sa kapitalnim investicijama, kvalifikovana radna snaga je ključna za rast malih i srednjih preduzeća. Utvrđeno je da je veća inflacija, u smislu povećanja troškova rada i proizvodnje, direktno utiče na mala i srednja preduzeća koja znatno teže pristupaju kvalifikovanoj radnoj snazi. Stoga, nije iznenađujuće da je nesposobnost MSP da se takmiče sa ponudama drugih (verovatno većih) poslodavaca u pogledu plata, beneficija i fleksibilnosti rada, bila treći najvažniji razlog za nedostatak veština koje su istakla MSP u 2023. godini u Evropi. Kao rezultat toga, i pomoći u rešavanju nedostatka radne snage, kompanije su pojačale svoje napore za procese automatizacije tokom 2022. godine.

Da li su na poslovanje Vaše kompanije uticale geopolitičke nestabilnosti širom sveta i u kojoj meri?

◆ **Delimično**   ◆ **Nije uticalo**
◆ **Izuzetno**

Da li će na poslovanje Vaše kompanije uticati poskupljenje energenata?

◆ **Delimično**   ◆ **Nema uticaja**
◆ **Izuzetno**

Istraživanje američkih poslovnih rukovodilaca iz 2022. godine pokazalo je da oko 7 od 10 rukovodilaca planira da poveća svoja ulaganja u alate za automatizaciju u poređenju sa 2021. godinom kada je 78% ispitanika izjavilo da je vrlo verovatno ili donekle verovatno da će investirati više u automatizaciju kako bi nadoknadilo uticaj nedostatka radne snage.

Skorašnja studija koju je sprovedla Evropska komisija ukazala je na to da kada se posebno proučava efekat inflacije na kašnjenja u plaćanju, stečajeve, investicije, učešće u javnim nabavkama i pristup kvalifikovanoj radnoj snazi, nije lako shvatiti u kojoj meri inflacija utiče na MSP, s obzirom da svi ovi efekti istovremeno pogađaju MSP.

Rezultati istoimene studije sprovedene u okviru MSP Evropske Unije, pokazuju da je efekat inflacije na profitabilnost preduzeća dvostruk: inflacija u početku smanjuje profitabilnost kako troškovi proizvodnje rastu, ali je kasnije povećava kada (i ako) preduzeća prebacuju troškove na potrošače/kupca. Konkretno, utvrđeno je da će se prosečne profitne marže za mala, srednja i velika preduzeća u početku smanjiti za 0,6 procentnih poena, a zatim povećati za 0,5 procentnih poena, s obzirom na promene u stopi inflacije u 2022. godini. Iako je početni direktno negativni efekat inflacije nešto veći od pozitivnog, primećeno je značajno povećanje udela u bruto dobiti u poslednje dve godine jer su neke firme povećale svoje marže više nego što je bilo potrebno da nadoknade povećanje troškova.

Međutim, ovaj opšti trend rasta profitabilnosti prikriva značajne razlike između preduzeća. Ukupni trend obuhvata i one firme koje su imale koristi od okruženja visoke inflacije, koristeći ga za naplatu većih marži, kao i one firme koje nisu bile u mogućnosti da prenesu povećanje troškova na svoje potrošače - ova druga grupa je znatno zastupljenija među MSP.

Studija koja je tokom 2023. godine sproveo EY tim na Švajcarskom tržištu, pokazala je da inflacija i rastuće kamatne stope povećavaju kreditni rizik (kratkoročno) za MSP. Prema rezultatima ove studije banke Švajcarskoj ne očekuju da će inflacija brzo nestati. Velika većina, 74% banaka smatra da će to ostati iznad cilja od 2% godišnje u naredne godine do dve. Stoga ne čudi da je došlo do radikalnog pomaka u odnosu na prethodne godine u njihovom viđenju onoga što je za njih najizazovnijim scenarijem kamatnih stopa. 37% identifikuje brzorastuće kamatne stope kao najveći izazov (u poređenju sa 26% prethodne godine). Ovo se uglavnom odnosi na regionalne i banke u kantonima. Prema bankama u Švajcarskoj, rastuće stope će verovatno uticati i na kreditno poslovanje: od anketiranih banaka, 31% (u poređenju sa 12% godinu dana ranije) pretpostavlja da će obezvređenje stambenih hipoteka

porasti u kratkom roku, a 59% (u poređenju sa 36% prethodne godine) predviđaju potrebu za znatno većim rezervisanjem za kredite MSP. Ovo je znatno više nego 2022. godine.

Istraživanje EY Preduzetnički barometar koje ukazuje na stavove preduzetnika u 2023. godini pokazuje da je jedan od najsnažnijih uticaja na njihovo poslovanje imala baš inflacija. Na pitanje šta najviše utiče na pad finansijske stabilnosti preduzetničkog poslovanja velika većina preduzetnika, tačnije 92% istaklo je da inflacija ima najsnažniji negativan uticaj trenutno.

Ovakva statistika prednjači u poređenju sa drugim uticajima na preduzetničko poslovanje pa se tako 83% preduzetnika složilo da turbulencije na nivou svetske ekonomije negativno utiče na njihovo poslovanje. A negativan uticaj inflacije po statistici prate troškovi rada za koje se 91% ispitanika složilo da je uticalo na poslovanje njihovih kompanija u 2023. godini.

Ista tema obrađena je u okviru istraživanja Američke privredne komore, koju je prezentovao Metlife, koja u poslednjem kvartalu 2023 godine ističe da je Inflacija je i dalje najveća briga za MSP. U isto vreme, drugi problemi, uključujući prihode, probleme u lancu snabdevanja, rastuće kamatne stope i pristup kreditima, smatraju se izazovima drugog reda. Više od polovine (53%) preduzetnika u SAD kažu da je inflacija najveći izazov sa kojim se trenutno suočavaju. Ovo je četvrti uzastopni kvartal da je inflacija na vrhu liste izazova i ogroman porast od 30 procentnih poena u odnosu na ovo doba prethodne godine (K4 2021). Dok samo 22% preduzetnika u SAD brine ostvarivanje planiranog poslovnog prihoda, u Srbiji 60% preduzetnika ima istu brigu.

Upitani šta smatraju da je najveći izazov postavljen pred poslovanje kompanija koje vode, preduzetnici podjednako visoko rangiraju troškove inflacije kao i izazov ostvarivanja poslovnog prihoda, sa čim se slaže 60% ispitanika. Sa druge strane, čini se da su neka goruća pitanja iz prethodnih godina kao što su lanci snabdevanja problemi prošlosti koji i dalje pogađaju samo četvrtinu ispitanih preduzetnika.

Nakon prethodno navedene statistike, potpuno je logično da kao jedan od ključnih razloga koje preduzetnici navode za rast troškova poslovanja jeste na drugom mestu inflacija, što potvrđuje 54% ispitanika. Veći udar na preduzetničko poslovanje imaju samo visina zarada zaposlenih, gde se 83% preduzetnika slaže da im ovaj trošak predstavlja veliko opterećenje.

90%

ispitanika smatra da su geopolitičke nestabilnosti uticale na poslovanje

Inovativnost

Inovacija je vrlo poželjna intervencija u različitim segmentima poslovanja, jer se njenom primenom povećava konkurentnost ili se, u nemalom broju slučajeva kojima svedočimo od početka 21. veka, postiže apsolutni primat na tržištu. Inovativnost se može iskazati kroz smanjenje troškova proizvodnje i administracije, povećanjem produktivnosti ili iskorišćenosti opreme ili vremena, poboljšavanjem kvaliteta proizvoda ili usluge, povećavanjem bezbednosti, smanjenjem otpada ili stvaranjem sasvim nove ponude, proizvoda ili usluge.

Često su inovacije rezultat trenutne inspiracije ili promenjenog viđenja nekog proizvoda, procesa ili usluge. Još češće je ona ishod pažljivog promišljanja o usavršavanju ili uštedi. Lepeza situacija u kojima može da se stvori ili nasluti inovacija je nepregledna i ono što je najvažnije je da se pruža kroz ceo sektor preduzetništva. Teorija biznisa inovacije razvrstava u devet kategorija: inovacija proizvoda, inovacija procesa, organizaciona inovacija, remetilačka inovacija, kontinuirana inovacija, održavanje inovacija, poslovna i radikalna inovacija kao i inovacija koja je nastala vođena ishodima poslovanja. Zajedničko za sve nabrojane tipove inovacija je da je svaka od njih dragocena i da za sobom povlači promene koje dalje vode u unapređenje poslovanja i uspeh.

Države koje su želele da ojačaju svoju privredu i da iskoriste potencijale preduzetništva su početkom 21. veka počele intenzivnije da promovišu preduzetništvo, kao deo privrede koji najviše inovira, u nadi da će time stimulisati ekonomski rast i konkurenciju. Preduzetnici kao najagilniji članovi privrede su najčešće započinjali samostalne biznise jer se njihovo viđenje poslovnih rešenja, organizacije ili proizvoda nije uklapalo sa tradicionalnim i do tada je bilo bez presedana. Tako da je svako od njih, a u Srbiji ih je trenutno oko 332.136 osnovao svoju radnju, kompaniju ili farmu vođen potrebom da radi i živi na svoj način, koji se u nekom obliku razlikovao od ustaljenih. Inovacija je polazna tačka preduzetništva koja uključuje stvaranje novih i vrednih ideja - preduzetništvo ide dalje, tako što preuzima rizik i odgovornost za iznošenje tih ideja na tržište i izgradnju uspešnog poslovanja. Inovacija je inicijalna kapisla koju preduzetništvo dalje rasplamsava. Zajedno, oni pokreću organizacije u dinamičnom okruženju, koje se zbog njihove simbioze uvek menja.

Istraživanja koja su sprovedena u saradnji sa 106 preduzetnika iz Srbije, a u okviru pripreme programa EY Preduzetnik godine™ pokazuju da su preduzetnici u Srbiji posvećeni inovacijama i unapređenju. **Skoro trećina anketiranih (29) što čini 27,36% planira proizvodnu inovaciju (nov ili značajno promenjen postojeći proizvod ili uslugu) u 2024. godini. Identičan broj učesnika ispitivanja najavljuje značajne organizacione promene, bilo da su u pitanju poslovni procesi, novi sistemi ili organizacija. Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP) igra ključnu ulogu u pokretanju inovacija. Značajan procenat ovih kompanija osnivaju preduzetnici koji aktivno doprinose realizaciji inovativnih ideja.**

U borbi da svoju ideju realizuju i osnaže kompaniju osnivači MMSP povećavaju ukupnu produktivnost u privredi i aktivno utiču na promene tržišta. Jedna od najvažnijih karakteristika sektora MMSP je da mnogo lakše i hrabrije poseže za znanjem koje bi u velikim sistemima ostalo zatrpano u mnogobrojnim procedurama. Ovi inovativni preduzetnički subjekti predstavljaju najdinamičniji segment moderne privrede, značajno doprinoseći ekonomskom razvoju, otvaranju radnih mesta i povećanju konkurentnosti. Da bi se dodatno podržala mala i srednja preduzeća, sveobuhvatne ekonomske politike treba da uključuju ciljne programe, mere i inicijative koje podržava država. Podsticanje osnivanja i rasta MSP je od suštinskog značaja za zadovoljavanje ekonomskih i društvenih potreba.

Republika Srbija je u poslednjih nekoliko godina aktivno radila na sistemu koje će preduzetnicima omogućiti lakši pristup informacijama ali i fondovima. Fond za inovacionu delatnost je aktivan od 2011. godine i od tada je dodeljeno blizu 80 miliona evra za realizaciju inovativnih projekata. Od 2018. godine je aktivan Portal preduzetništva koji raspolaže sa velikim brojem podataka, opisa projekata i svih onih detalja koji mogu da budu značajni prilikom apliciranja za državnu pomoć. Primećena je i pojačana aktivnost Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije koje pokreće nacionalni projekat pod sloganom „Srbija zemlja nauke, zemlja inovacija“. Tokom nekoliko meseci - od oktobra 2023. do maja 2024. godine - će biti organizovani Dani nauke i inovacija u gradovima širom Srbije, sa ciljem podizanja svesti javnosti o značaju unapređenja i ulaganja u nauku, tehnološki razvoj i inovacije.

Izumi koji su kroz istoriju potresali i iz korena menjali industriju su uvek bili odbacivani na početku, preispitivani a ponekad i ismevani. Ipak, preuzimali su primat jer su oni najnapredniji uviđali njihove benefite - još od parne mašine i dvosmerne struje pa do veštačke inteligencije koja je ove godine, zbog aktiviranja nekoliko tzv. čet botova (roboti koji se dopisuju sa vama) koji jako brzo uče, uzdrimala svet. Ovi nevidljivi roboti kakvim ih zamišljamo, velikom brzinom pretražuju baze

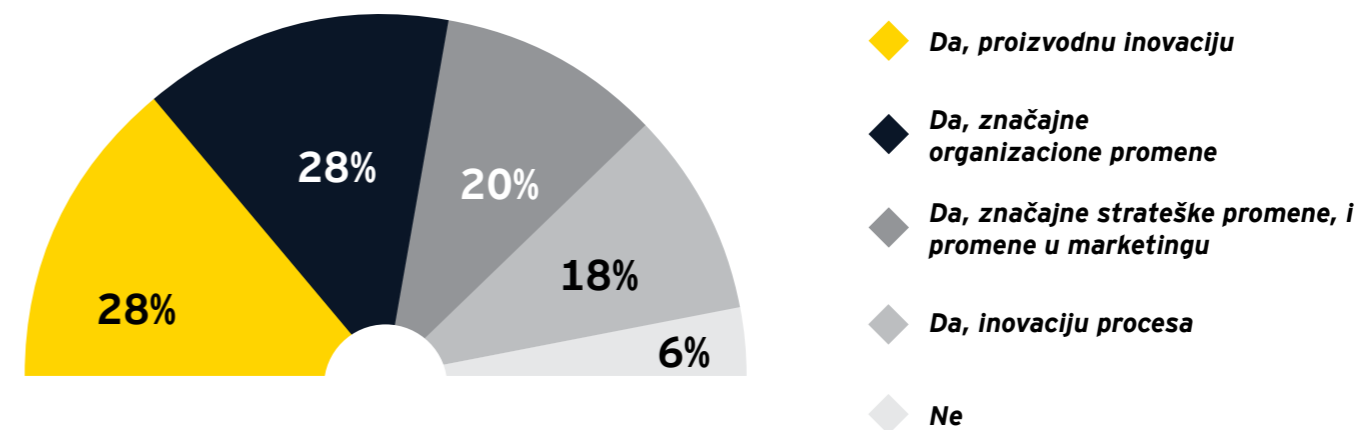
podataka i odgovaraju na pitanja. Nisu novitet jer se već par godina ispituju i menjaju, tako što se ispravlja tačnost odgovora ali su tokom 2023. godine ugrađeni u aktivne pretraživače interneta i odjednom su postali dostupni svima. Njihova zavodljivost leži u činjenici da pružaju utisak da neko živi i jako pametan sa druge strane odgovara na pitanja a i u brzini kojom savlađuju ogromne količine podataka. Njihova velika prednost je baš u toj brzini pa je 45,28% agilnih osnivača alate zasnovane na veštačkoj inteligenciji upotrebilo za analitiku podataka.

Nešto više ispitanih preduzetnika u okviru naše ankete (47,17%) je navelo da je AI koristilo za sopstveno učenje ili inspiraciju dok im je 40% poverilo svoj on-line marketing (kreiranje sadržaja, SEO, brendiranje). Koliko je AI korisna, videćemo u narednim godinama. Ono što je neosporno je da je ovaj vid inteligencije pokrenulo lavinu ideja, čime direktno pokreće inventivno razmišljanje. Naravno, na više meridijana je došlo do takvih rezultata saradnje ljudi i veštačke inteligencije koji su postavili pitanje koautorstva, sa obzirom da je jedan od autora AI.

Sa druge strane i posmatrano iz perspektive ulaganja u javne inovacije na teritoriji čitave Evrope, izveštaj: „Study on the effectiveness of public innovation support for SMEs in Europe“ koji je objavila Evropska komisija, imao je za čiji da prikupi dokaze, kako bi se utvrdilo da li se situacija u pogledu efikasnosti pružanja podrške za ovakve inovacije poboljšala od inicijalnih konsultacija 2009. godine. Dodatni ciljevi ove studije obuhvatali su identifikaciju faktora koji ometaju inovacije u malim i srednjim preduzećima, analizu podrške koju MSP dobijaju, nedostatke u postojećoj podršci za inovacije MSP i procenu efikasnosti INNOSUP akcija finansiranih u okviru H2020 (Horizont 2020 je bio program EU za finansiranje istraživanja i inovacija od 2014. do 2020. godine, sa budžetom od gotovo 80 milijardi evra, a inicijativa INNOSUP se bavi izazovom razvoja novih međusektorskih industrijskih lanaca vrednosti širom EU i izgradnjom inovativnog potencijala MSP).

Da li ste planirali inovativne aktivnosti u 2024. godini? Ukoliko jeste, koje?

Tokom formiranja ovog izveštaja između ostalih stvari, metodologija je obuhvatala pregled literature, intervjuje sa relevantnim stranama, javnu konsultaciju putem online ankete, i dubinsku evaluaciju šest INNOSUP akcija. Proučeni su faktori koji ometaju inovacije MSP, uključujući finansijske poteškoće, problem regrutovanja kvalifikovanih kadrova, donekle limitirano znanje o upravljanju inovacijama, nedostatak tržišnog znanja, birokratske prepreke i slično.

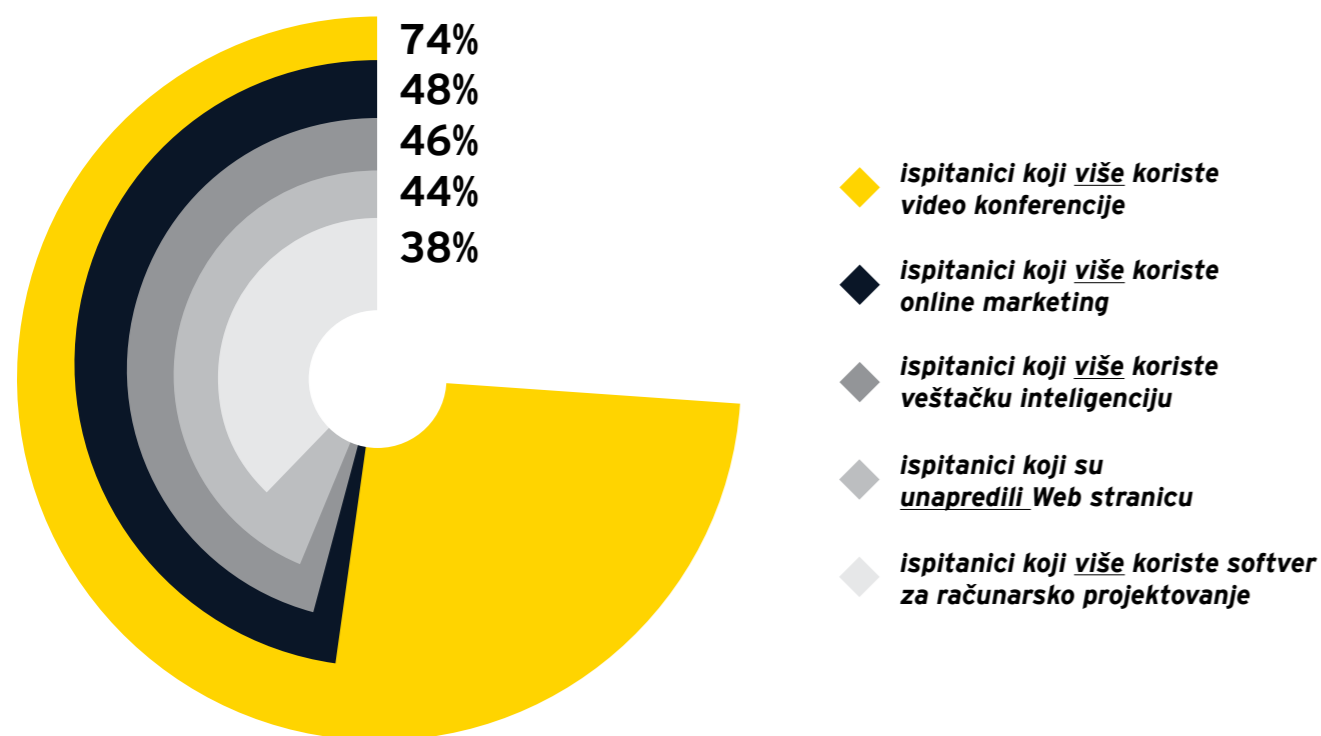
Različite prepreke se javljaju u klasterima i međusobno deluju. Navedena studija razlikuje dva načina inovacija - istraživački i razvojni (STI) i učenje kroz rad i interakciju (DUI). Program Horizont 2020 „Inovacije u malim i srednjim preduzećima“ (INNOSUP) je fokusiran na testiranje novih pristupa podršci inovacijama za MSP. Pozivajući se na sveukupne nalaze studije, istraživanje je otkrilo da u nizu prepreka za inovacije sa kojima se suočavaju MSP, vlasnici i posrednici koji se nalaze na čelu ovih preduzeća smatraju finansijske barijere kao najvažnije prepreke. Ostali izazovi u vezi sa internacionalizacijom, ili propisima itd. ostaju veoma relevantni, iako uticaj barijera zavisi od kontingentnih faktora kao što su veličina same kompanije, starost, faza u životnom ciklusu, sektor, geografska lokacija.

Što se tiče nedavnih trendova, MSP u istočnoj i južnoj Evropi su posebno zabrinuti zbog izazova vezanih za digitalizaciju i zelene inovacije. Efikasnost podrške obično zavisi od konteksta, a dugoročni efekti programa otežavaju opšte generalizacije u ovom pogledu. Međutim, istraživanje pokazuje da se nivo zadovoljstva malih i srednjih preduzeća u poređenju sa nalazima iz 2009. godine poboljšao, a velika većina (85%) MSP smatra da je javna podrška neophodna za preduzimanje svojih inovativnih aktivnosti u poređenju sa situacijom iz 2009. godine (47 %).

Takođe, utvrđena je potreba da se ubrzaju procedure i bolje usmere inicijative na MSP, kao i da se eventualno kombinuju različite inicijative podrške. Dodata vrednost EU se smatra pozitivnom i obično dolazi od finansijske podrške, internacionalizacije i podrške umrežavanju. Kao i u slučaju posebnih INNOSUP studija, programi EU se smatraju koherentnim sa programima na nacionalnom i regionalnom nivou, iako je neminovno da postoji prostor za poboljšanje.

Budućnost je već počela i mnogi čija tehnologija to dozvoljava su je prigrlili u očekivanju novih rešenja, programa ili načina sa kojima će unaprediti svoj biznis. Ostali čekaju svoj red ili neki drugi način na koji mogu da je sustignu.

Koliko je pojava pandemije COVID-19 uticala da unapredite upotrebu digitalnih tehnologija u okviru poslovanja Vaše kompanije?

Primeri dobre prakse

Evropa se može pohvaliti živahnim sektorom malih i srednjih preduzeća, i na njihov razvoj i uticaj na stanovništvo se polaže mnogo. U velikom broju zemalja su sprovedene uspešne inicijative za podsticanje inovacija u okviru ovih preduzeća. Evo nekoliko primera vrednih pažnje iz 2023:

1. Nemačka: Mittelstand-Digital Program

Program Mittelstand-Digital je odličan primer inicijative koja pokreće inovacije u nemačkom sektoru malih i srednjih preduzeća. Pokrenut je 2015. godine od strane nemačkog saveznog Ministarstva za ekonomiju i energiju. Cij je podrška malim i srednjim preduzećima ali i kvalifikovanim zanatima (Handverk) na njihovom putu digitalne transformacije. Nudi besplatne usluge i resurse kroz svoje različite inicijative. Ključna je mreža podrške koja u preko 25 regionalnih centara širom Nemačke pruža praktične smernice, informacije i radionice o različitim temama digitalizacije prilagođene specifičnim potrebama industrije. Postoji i centar za sajber bezbednost u malim i srednjim preduzećima. Pruža različite mogućnosti finansiranja tako da MSP ulažu u projekte digitalizacije, uključujući infrastrukturu, softver i obuku zaposlenih. Preko 3.000 MSP je imalo koristi od programa, što je dovelo do: povećane efikasnosti i produktivnosti kroz automatizaciju i donošenje odluka na osnovu podataka. Poboljšana je korisnička usluga i angažovanje putem digitalnih kanala čime su otvorena nova radna mesta i poslovne prilike čime je povećana konkurentnost na globalnom tržištu.

2. Francuska: French Tech Grande Export

Francuski Tech Grande Export je nacionalna inicijativa koju je 2019. godine pokrenula francuska vlada, uz podršku različitih zainteresovanih strana kao što su Business France i Bpifrance. Njegov cilj je da ubrza međunarodnu ekspanziju francuskih tehnoloških startapa i malih i srednjih preduzeća.

Ciljna grupa su francuski tehnološki startapi i mala i srednja preduzeća sa visokim potencijalom rasta i međunarodnim ambicijama. Ovaj program služi preduzećima u različitim tehnološkim sektorima, uključujući veštačku inteligenciju, sajber bezbednost, fintech, čistu tehnologiju, zdravstvo i još mnogo toga. Preduzećima su ponuđene usluge: prilagođena podrška, finansijska pomoć, mentorstvo i radionice, mogućnosti umrežavanja, vidljivost i komunikacija. Od svog pokretanja, francuski Tech Grande Export je podržao preko 1.000 tehnoloških kompanija u njihovoj međunarodnoj ekspanziji, generišući milijarde evra prihoda i otvarajući hiljade radnih mesta. Program je odigrao značajnu ulogu u pozicioniranju Francuske kao vodećeg centra za inovativne tehnološke kompanije.

Primeri uspeha:

- ▶ Deezer: Platforma za striming muzike koja je uz pomoć programa ušla na nova tržišta poput Brazila i Sjedinjenih Država.
- ▶ Insect: Kompanija specijalizovana za proizvodnju proteina insekata, koja se uz programsku podršku proširila na Sjedinjene Države i Kinu.
- ▶ Alan: Kompanija za zdravstveno osiguranje koja je koristila program za pokretanje svojih usluga u Španiji i Belgiji.

74%

ispitanika više koristi video konferencije usled pojave pandemije COVID-19, zarad unapredjenja upotrebe tehnologija u okviru poslovanja

Primena veštačke inteligencije među preduzetničkim kompanijama

Veštačka inteligencija (AI) bi mogla da pokrene novu proizvodnu revoluciju, radikalno transformišući poslovnu praksu i uslove.

75%

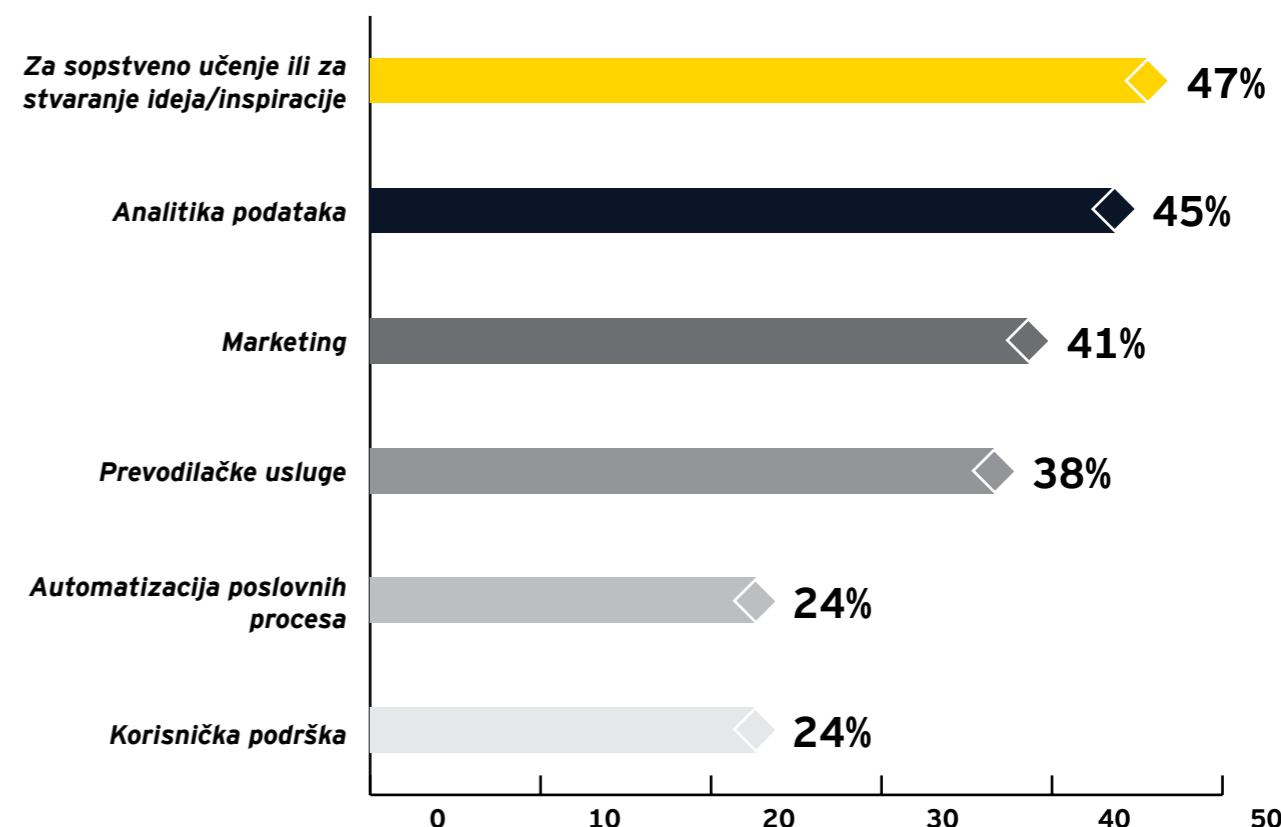
ispitanika smatra da može iskoristiti potencijal veštačke inteligencije zarad pooljšanja efikasnosti

Izmene koje je pojava AI donela na tržište pokrenulo je sve svetske igrače nezvezano za industrije poslovanja, ni gabarite, da se zamisle i što pre se posvete potencijalnoj ili momentalnoj primeni u poslovanju. Ni kompanija EY nije ostala imuna na ovaj potres pa je samo nekoliko meseci po javnoj pojavi ChatGPT platforme izašla sa sopstvenom namenjenoj aktivnom korišćenju među zaposlenima kako bi se uпростile osnovne operacije a zadržala poverljivost podataka.

Kada jedna velika revizorsko-konsultantska kompanija od 400.000 zaposlenih širom sveta brzo reaguje i uložiti milione u implementaciju, to je potpuno razumljivo, mada moramo reći da je očekivano da MSP budu mnogo praktičniji i generalno agilniji kada je upotrebljivost veštačke inteligencije u pitanju. Samim tim, nismo se iznenadili kada smo čuli da preduzetnici vrlo aktivno prilaze ovoj temi i već imaju svašta da kažu o tome koliko je u kom segmentu poslovanja korisna. Razmatrajući kako AI može da podstakne veća efikasnost u sektoru MSP, u različitim industrijama i duž unutrašnjeg lanca vrednosti MSP, kao i kako AI može da poboljša uslove poslovanja MSP.

AI može uticati i koristiti malim i srednjim preduzećima na dva načina: promenom njihovog poslovnog okruženja i olakšavanjem uslova pod kojima posluju, ili omogućavanjem da promene svoje poslovne modele i prakse, što bi im na kraju moglo omogućiti da povećaju produktivnost i doseg, i skaliraju svoje biznise. Očigledno, ove dve dinamike su usko povezane, jer se mala i srednja preduzeća prilagođavaju promenljivim uslovima poslovanja transformišući svoje procese i proizvode, ili menjaju uslove tržišta inovacijama.

Za šta ste od sledećeg, koristili veštačku inteligenciju (AI) u vezi sa poslovanjem Vaše kompanije?

Trenutno stanje usvajanja veštačke inteligencije među MSP je sve pozitivnije. Mnoga MSP prepoznaju transformativni potencijal AI i integrišu ga u različite aspekte svog poslovanja. Od automatizacije korisničkih usluga do uvida zasnovanih na podacima, mala i srednja preduzeća koriste veštačku inteligenciju da poboljšaju efikasnost, angažovanje kupaca i donošenje odluka. Iako izazovi kao što su troškovi i nedostaci u veštinama i dalje postoje, sve veća dostupnost alata i resursa AI prilagođenih korisniku dovodi do većeg usvajanja. MSP koja se uspešno nose sa ovim izazovima pozicioniraju se za održivi rast i konkurentnost u današnjem poslovnom okruženju vođenom tehnologijom.

Iako smo uvek unazad pričali sa preduzetnicima u vezi sa inovativnim pristupom tehnološkim iskoracima, 2023. godinu jeste obeležila aktivna diskusija o primeni veštačke inteligencije (AI). Kada smo upitali preduzetnike o potencijalu upotrebe veštačke inteligencije u njihovom poslovanju, 76% ispitanika se složilo da je primena prevashodno za poboljšanje efikasnosti poslovnih procesa, dok gotovo polovina 47% želi da smanje operativne troškove. Takođe, 43% preduzetnika kaže da aktivno promenjuje veštačku inteligenciju kako bi smanjili učestalost grešaka u procesima.

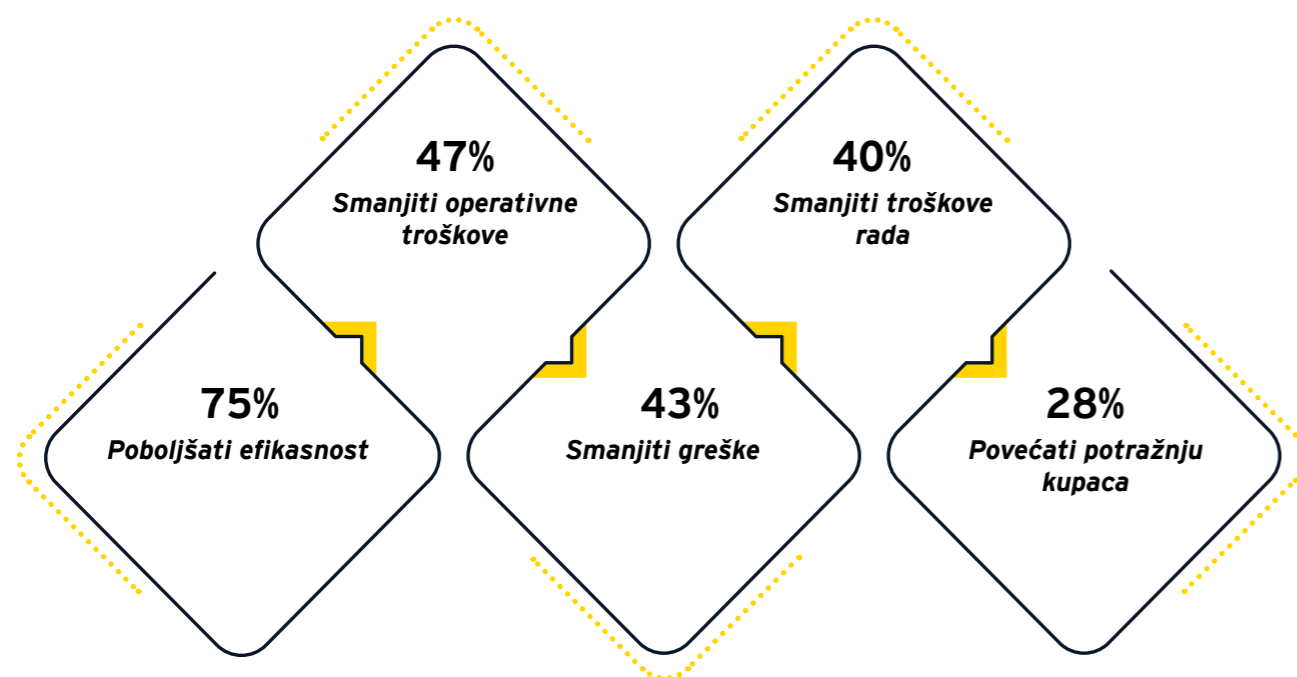
Ova tema obrađena je istraživanjem u okviru studije na tržištu Sjedinjenih Američkih Država među 2.000 ispitanika

u anketi iz avgusta 2023., koje je pokazalo da više od 83% već koristi veštačku inteligenciju u okviru poslovanja, a skoro dve trećine (65%) želi da je više koristi, ali zabrinutost oko tehnologije obeshrabruje neke ispitanike. Istraživanje je takođe pokazalo da u vezi sa upotrebom AI, 56% preduzetnika želi da poboljša efikasnost, dok u Srbiji 75% ispitanika ima isti stav. Sa druge strane, vrlo su uporedivi podaci kada su je u pitanju implementacija AI u službi smanjenja grešaka (43% u RS, 51% u SAD), kao i redukovanje operativnih grešaka (47% u RS, 41% u SAD).

Možda mnogo važnije, bilo nam je da otkrijemo na kojim poljima su primenili upotrebu veštačke inteligencije, pa tako nailazimo na podatak da je polovina preduzetnika (47%) prvenstveno koristila veštačku inteligenciju kako bi stvarali nove ideje ili za sopstveni razvoj. Pored ove primene 45% preduzetnika kaže da koriste veštačku inteligenciju pri analitici podataka, dok 41% koristi AI za potrebe marketinga, odnosno kreiranje sadržaja, SEO optimizacija, brendiranje itd.

Tema primene veštačke inteligencije takođe je obrađena u okviru studije u SAD, od strane QuickBook Intelligence Instituta na 2.000 ispitanika, koja ukazuju 36% preduzetnika koristi AI za analitiku podataka, dok je to 45% u Srbiji. Takođe, dok 36% preduzetnika u SAD koristi AI za svoj razvoj i učenje, u Srbiji se sa ovim slaže 47% ispitanika.

Potencijal upotrebe veštačke inteligencije (AI) u vašem poslovanju?

Međutim, korišćenje veštačke inteligencije sa sobom pavelo je dosta nedoumica, pa tako 42% ispitanika tvrdi da ih plaše potencijalne reperkusije koje imaju rizici vezani za privatnost podataka, dok 40% preduzetnika brine i nedostatak regulative koja prati primenu AI u poslovanju. Takođe, trećinu ispitanika brinu i rizici intelektualne svojine (35%), a treba istaći da gotovo trećina ispitanika nije ni malo zabrinuta kada je upotreba AI u poslovanju u pitanju.

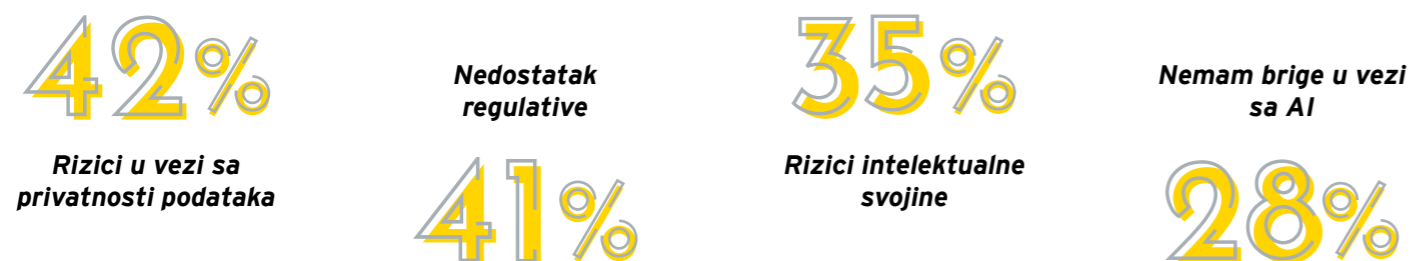
Ista tema pokrenuta je i u okviru istraživanja QuickBook Intelligence instituta u SAD 2023. godine ali možemo da istaknemo da su različite brige na umu preduzetnika u Srbiji, pa tako samo 13% preduzetnika brine da će AI negativno uticati na zapošljavanje jer će preuzeti poslove od ljudi, dok u SAD trećinu ispitanika brine isto. Nedostatak regulative brine podjednako preduzetnike na oba tržišta (40% ispitanika).

Čitava 2023. godina dokazala je da AI lako transformiše odnose MSP sa kupcima i klijentima tako što pokreće „chat botove“ i virtualne asistente koji pružaju trenutne i

personalizovane odgovore na upite kupaca, govore svetski trendovi. Analiza podataka je još jedna ključna oblast u kojoj AI sija. Mala i srednja preduzeća koriste AI algoritme da analiziraju ogromne količine podataka, izvlačeći vredne uvide o ponašanju potrošača, tržišnim trendovima i operativnoj neefikasnosti. Ovi uvidi omogućavaju malim i srednjim preduzećima da donose informisane odluke koje podstiču rast poslovanja.

Personalizacija je najvažnija na današnjem tržištu, a mala i srednja preduzeća koriste sisteme preporuka vođenih veštačkom inteligencijom kako bi prilagodili proizvode i usluge individualnim preferencijama kupaca. Ovaj personalizovani pristup povećava angažovanje kupaca i podstiče prodaju. Pored toga, uticaj veštačke inteligencije proteže se na optimizaciju lanca snabdevanja, gde pomaže u predviđanju obrazaca potražnje, smanjenju troškova i poboljšanju rokova isporuke.

Koje od sledećih nedoumica, ako ih ima, imate u vezi sa veštačkom inteligencijom (AI) primenjenom u Vašem poslovanju?

Budućnost AI u malim i srednjim preduzećima: novi trendovi i mogućnosti

Strategija implementacije veštačke inteligencije za mala i srednja preduzeća znači da MSP razvijaju i primenjuju sistematski pristup kada je u pitanju korišćenje veštačke inteligencije analizirajući svoje poslovne ciljeve, birajući relevantne slučajeve upotrebe veštačke inteligencije, implementirajući odgovarajuće tehnologije, gradeći održivu infrastrukturu i uspostavljajući kontinuiranu optimizaciju procesa kako bi se u potpunosti iskoristile prednosti veštačke inteligencije i pripremile za digitalnu transformaciju.

Kako veštačka inteligencija (AI) nastavlja da se razvija, mala i srednja preduzeća (MSP) su suočena sa bezbroj novih trendova i mogućnosti. Jedan značajan trend je sve veća dostupnost alata i platformi sa veštačkom inteligencijom koje su posebno dizajnirane za mala i srednja preduzeća. Ovi alati nude pristupačna i skalabilna rešenja koja se lako mogu integrisati u postojeće poslovne procese, omogućavajući malim i srednjim preduzećima da iskoriste tehnologiju veštačke inteligencije bez potrebe za velikim resursima ili specijalizovanim znanjem.

Pored toga, budućnost veštačke inteligencije u malim i srednjim preduzećima takođe je obeležena sve većim naglaskom na personalizovanom korisničkom iskustvu. Uz pomoć veštačke inteligencije, mala i srednja preduzeća mogu da analiziraju ogromne količine podataka o klijentima kako bi stekla uvid u individualne preferencije, ponašanja i potrebe. Koristeći ove podatke, mala i srednja preduzeća mogu da prilagode svoje proizvode i usluge tako da zadovolje jedinstvene zahteve svojih kupaca, što rezultira boljim zadovoljstvom i lojalnošću kupaca. Štaviše, AI može da automatizuje procese korisničke podrške, pružajući brze i efikasne odgovore na upite i poboljšavajući celokupno korisničko iskustvo. Ovi novi trendovi i mogućnosti u AI su postavljeni da naprave revoluciju u načinu na koji MSP rade i napreduju u konkurentskom poslovnom okruženju.

Istraživanje koje je SBE Council sproveo u 2023. godini među malim i srednjim preduzećima, pokazalo je da 83% preduzetnika planira u ovoj 2024. godini značajne investicije na polju implementacije veštačke inteligencije. Konkretno 93% vlasnika malih preduzeća slaže se da AI alati nude isplativa rešenja koja podstiču uštede i poboljšavaju profitabilnost u trenutnom poslovnom okruženju. S obzirom na njihov odličan povraćaj ulaganja, nije iznenađenje da 83% vlasnika malih preduzeća planira da nastavi da ulaže u AI u narednih 12 meseci, a 31% se odlučuje za značajna ulaganja. Istoimeno istraživanje pokazalo je da od 676 ispitanih kompanija ¾ već

uveliko koristi AI rešenja u svom poslovanju.

Dok se preduzetnici u Srbiji pre svega odlučuju da potencijal veštačke inteligencije usmere ka poboljšanju poslovne efikasnosti (75%), smanjenje operativnih troškova (47%) i smanjenje grešaka (43%), SBE istraživanje je pokazalo da preduzetnici u Sjedinjenim Američkim Državama pre svega implementaciju žele na polju finansijskog menadžmenta (40%), automatizacija e-mail marketinga zasnovana na veštačkoj inteligenciji (32%), sajber bezbednosti (32%), upravljanje zalihama (28%).

Takođe, vrlo slične brige more preduzetnike na oba kraja sveta i dok u Srbiji 42% preduzetnika brine u vezi sa rizicima na polju privatnosti podataka, 40% brine nedostatak regulative, a 35% preduzetnika brinu rizici intelektualne svojine, u SAD 85% preduzetnika se slaže da vlada mora uravnotežiti regulativu i inovacije u AI. Među tri najveće oblasti koje su vlasnici malih preduzeća identifikovali da bi vlada imala ulogu je uspostavljanje etičkih smernica (57%), promovisanje transparentnosti i odgovornosti (53%), rešavanje potencijalnih rizika (52%).

Positivan uticaj rešenja zasnovanih na veštačkoj inteligenciji je očigledan u stvarnim uštedama i povećanju produktivnosti koje su mala preduzeća stekla usvajanjem, a to se donekle jasno ističe u izjavi jednog od preduzetnika koji je učestovao u istraživanju i govori "Što se tiče vladine regulacije AI, ključno je da regulativa ne guši inovacije ili konkurentnost SAD u globalnom AI pejzažu. Radi se o uspostavljanju ravnoteže - obezbeđivanju etičke upotrebe i razvoja veštačke inteligencije bez ometanja tehnološkog napretka i primene."

AI pravi revoluciju u načinu na koji mala preduzeća rade, prilagođavaju se i inoviraju, od pojednostavljenih operacija do poboljšanog angažovanja i zadržavanja svojih klijenata ili kupaca. Kako mala preduzeća sve više koriste veštačku inteligenciju i dobijaju konkurentne prednosti od takve upotrebe, ispitanici studije u SAD vrlo se složni u viziji da vladina politika mora nastaviti da podržava inovacije i pristupačnost takvih alata. Neosnovani strahovi ne smeju da vode politiku, a regulatori i izabrani zvaničnici bi bilo mudro da obrate pažnju na uravnotežen pristup koji podržavaju preduzetnici, a koji daje prioritet uspostavljanju etičkih smernica i okvira koji promovišu transparentnost i odgovornost, ističe se u studiji SBE Council-a.

Budućnost poslovanja nakon eksternih potresa

Veštačka inteligencija Budućnost je već stigla ali je u isto vreme i neuhvatljiva jer se promene dešavaju skoro na dnevnom nivou. Životni ciklusi preduzeća su znatno kraći od prosečnog ljudskog veka i na njih se može uticati, ukoliko se na vreme sagledaju izazovi i potresi koji remete ustaljene prakse. gencija (AI) bi mogla da pokrene novu proizvodnu revoluciju, radikalno transformišući poslovnu praksu i uslove.

Budućnost je već stigla ali je u isto vreme i neuhvatljiva jer se promene dešavaju skoro na dnevnom nivou. Životni ciklusi preduzeća su znatno kraći od prosečnog ljudskog veka i na njih se može uticati, ukoliko se na vreme sagledaju izazovi i potresi koji remete ustaljene prakse. Prethodne godine su donele toliko turbulencija da bi se očekivao jedan miran period koji svi priželjkjuju. Ipak, izgleda da to nije slučaj i da će svi poslovni subjekti, bez obzira na veličinu, broj zaposlenih ili industriju u okviru koje posluju morati da se prilagođavaju nanovo.

Perspektiva 2023. godine govori o neverovatnim promenama koje su privrede i tržišta doživele u samo poslednjih pet godina. Upoređivanje sa nekadašnjim načinima poslovanja je i pre 2020. godine postalo potpuno bespredmetno zbog ubrzanog razvoja novih tehnologija i unapređenja automatizacije. Sa zapanjujućim sledom događaja koji je bio uzrokovan pandemijom virusa COVID-19 pomenuto poređenje postalo je i iluzorno. Tektonske poremećaje koje je pre svega doživelo stanovništvo, a zatim preduzeća, tržišta, lanci snabdevanja i međunarodni pa i lokalni transport se mogu svrstati rame uz rame sa onim što je čovečanstvo doživljavalo na početku svetskih ratova. Prestrojanje onih poslovanja koja su sebi mogla da dozvole i organizuju rad van kancelarija su umnogome pomogle održavanju biznisa ali je zato, pored ljudskih žrtava COVID-19 odneo i mnoge poslovne, pre svega u tekstilnoj i turističkoj industriji uz neslućene gubitke u transportu. Pored nabrojanih trauma, najveća je bila jedna nevidljiva a sveprisutna - neizvesna budućnost koja je sa

sobom donela donekle parališući strah. I kada je pandemija lagano počela da jenjava, počeli su novi stresovi u vidu ratnih dejstava, prvo u Ukrajini a pred kraj 2023. godine i u Gazi. Sve nabrojano pratila je i inflacija, veliki potresi finansijskih tržišta te se čini da nema kraja poslovnim tegobama koje su počele još u januaru 2020. godine.

Prema istraživanju koje su sproveli različiti stručni timovi kompanije EY Srbija tokom priprema ovogodišnjeg Programa EY Preduzetnik godine™ skoro trideset odsto (28.3%) anketiranih preduzetnika je izjavilo da su geopolitičke nestabilnosti širom sveta izuzetno uticale na njihovo poslovanje, dok je velika većina (62.3%) potvrdila da je postojao delimičan uticaj. Tržišta i poslovanje su isprepletani međusobnim uticajima, bez obzira na industriju, način i veličinu poslovanja. I kao da preduzetnicima nije dovoljna međusobna konkurencija, smanjena kupovna moć klijenata i inflacija, sve više je spoljašnjih uticaja koji mogu znatno da ugroze njihovo poslovanje. U Srbiji se često kao uznemiravajući faktor navodi i nelojalna konkurencija u vidu inostranih investitora koji od Vlade Srbije i resornih Ministarstava dobijaju podsticaje koji im omogućavaju da budu konkurentniji i sa proizvodima ali i sa uslovima rada koje nude potencijalnim zaposlenima. To je jedan od razloga što se ocena preduzetnika o uslovima poslovanja u Srbiji rapidno promenila. Za prethodno izdanje brošure EY Preduzetnički barometar je 39 odsto anketiranih vlasnika kompanija ocenilo uslove poslovanja u Srbiji kao nepovoljne, dok je njih 44% smatralo da su uslovi povoljni. Ovogodišnje

statistike pokazuju drugačije raspoloženje - skoro 47% (46,23) smatra poslovnu atmosferu nepovoljnom i nešto preko 27 odsto (27.36) misli da su normativi privređivanja povoljni. Razlika od skoro 20% (2022. godine - 44%, 2023. godine - 27%) pokazuje da su značajno promenjeni stavovi privrednika što dalje utiče na njihove planove i očekivanja.

Republika Srbija je po površini i mestu koje zauzima u Evropi i svetu mala država i zbog svima poznatih dešavanja u poslednjih tridesetak godina, bila je skrajnuta iz centra poslovnih dešavanja što u stresnim uslovima nije bilo loše, naprotiv. Veće, snažnije i samim tim finansijski angažovanije države su bile u žižama zbivanja i prve primile i donekle amortizovale udare, kako 2008. godine tako 2020. kao i svaki sledeći put. To usporavanje uticaja dalo je našim privrednicima, naročito sektoru MMSP vremena da se pripreme i prilagode novim uslovima. Danas, kada se informacije prenose skoro u trenutku kada se stvari događaju, taj uticaj je jači, brži i prepoznatljiviji pa su i naši proizvođači i pružaoci usluga na udaru svetskih zbivanja.

Najveći izazovi u 2023. godini a sigurno će se strepnje produžiti i na 2024, za poslovanje malih i srednjih preduzeća u Evropi su bili: ekonomska neizvesnost, konkurencija, privlačenje i zadržavanje kvalitetnih zaposlenih, pristup finansiranju, digitalizacija i ostajanje u toku sa tehnološkim unapređenjima, on-line bezbednost, usklađenost sa propisima i na kraju ali ne i najmanje važna - održivost poslovanja. Ovako nabrojani, kameni spoticanja koji mogu da utiču na poslovanje se ne razlikuju mnogo od sličnih prethodnih par godina - samo se umnožavaju. Zato je danas, možda više nego ikada, važno pratiti poslovnu scenu na kojoj deluju mikro, mala i srednja preduzeća i uključiti donosioce odluka u stvaranje boljih uslova za poslovanje. **Uprkos nedoumicama, preduzetnici vide svetlu budućnost - o tome najviše govori veliki broj inovacija i planovi za investiranje u iste koje ima gotovo**

Primeri dobre prakse

U cilju poboljšanja kvaliteta života, zadovoljstva korisnika dobijenom uslugom i povećanjem brzine pružanja informacija, mnoge evropske kompanije koje posluju unutar MSP sektora su implementirale najnovija tehnološka dostignuća u svoje svakodnevno poslovanje. Evo i primera:

1. Aiven (Finska) osnovan 2015. godine, pruža upravljane baze podataka otvorenog koda u oblaku. Koristeći tehnologiju oblaka i automatizujući upravljanje bazom podataka, oni su brzo rasli, obezbeđujući finansiranje od renomiranih investitora kao što su Atomico i Accel. Trenutno zapošljava preko 500 ljudi sa kancelarijama u većim gradovima širom sveta. Cilj preduzeća je da postavljanje i održavanje baza podataka u oblaku učini jednostavnim i dostupnim svima. Partneri su sa velikim dobavljačima oblaka kao što su Google Cloud Platform, Amazon Web Services i Microsoft Azure. Kompanija je brzo porasla i postala vodeći dobavljač upravljanih baza podataka u oblaku u Evropi. Prepoznata je po svojoj inovativnosti i pozitivnom uticaju na zajednicu

trećina (27,36% odnosno 29 lica) od 106 anketiranih vlasnika preduzeća koji su učestvovali u ovogodišnjem istraživanju za EY Preduzetnički barometar.

Primena novih načina, usavršavanje starih ili ponuda do skoro zanemarenih usluga na godišnjem nivou može da dovede do ogromnih ušteda u proizvodnji ili kada je u pitanju automatizacija ili primena veštačke inteligencije u procesima obrade velikih baza podataka i u ljudstvu. Održivo poslovanje je novi „must have“ uz energetske efikasnost koja se sve češće manifestuje kroz izgradnju sopstvenih mini solarnih elektrana.

Kao se uzmu u obzir podaci koje ima Republički zavod za statistiku jedna šestina zaposlenih na teritoriji naše zemlje su preduzetnici i lica zaposlena kod njih. Ta brojka bliska polovini miliona je višestruko značajna pokretačka snaga privrede - zbog zaposlenih i porodica čiji se prihod uvećava, zbog razvoja tržišne ekonomije ali i kao podsticaj drugima da se otisnu u samostalno poslovanje. Kako statistike RZSS-a pokazuju, među novoosnovanim entitetima najbrojnija su mikro preduzeća (od 1 do 10 zaposlenih) i svake godine njihov broj poraste. Procenti porasta su daleko od značajnih ali je važna tendencija samozapošljavanja i zapošljavanja. Iako se trenutni uslovi u biznis sferi u Srbiji ocenjuju kao nepovoljni, jasno je da to nije uticalo na potencijalne preduzetnike da se otisnu u realizaciju svoje ideje i svog sna. Agilnost i pripremljenost na neočekivane potrese će ostati jedna od najvažnijih karakteristika preduzetništva a svaki novi globalni potres će biti još jedno iskustvo zbog koga će se nove prilike posmatrati sa drugačijeg stanovišta, bilo da se radi o preticanju konkurencije, adaptaciji poslovnih i kućnih prostora u cilju najboljeg prilagođavanja trenutnim potrebama, usvajanju novih tehnologija ili potpunoj reorganizaciji. Važno je da sektor mikro, malih i srednjih preduzeća opstane i ostane remorker privrede - spretn, pouzdan i nezamenljiv.

otvorenog koda. Ovakav preokret i uspeh u poslovanju je kompaniji doneo razne nagrade, uključujući proglašenje za jednu od najbrže rastućih tehnoloških kompanija u Evropi od strane kompanije Deloitte.

2. Scandlines (Danska) je odličan primer danskog MSP-a koje je uspešno usvojilo napredne tehnologije kako bi unapredilo svoje poslovanje i postiglo zapažene rezultate. Osnovan 2013. kao spajanje dve uspostavljene trajektne kompanije, Scandlines i Mols-Linien. Saobraća na trajektnim linijama između Danske i Nemačke: Rødbi-Puttgarden i Gedser-Rostock. Posедуje 7 trajekata, od kojih su 6 hibridne verzije, što ih čini najvećom svetskom flotom hibridnih trajekata. Ovaj operater trajekta je implementirao AI chat botove i pametne senzore da automatizuje korisničku podršku i optimizuje trajektne operacije. Ovo je dovelo do poboljšanog zadovoljstva kupaca, smanjena zastoja i potrošnje goriva kao i do znatne uštede troškova.

Zaključak

Ljudski rod je prevazišao sebe - u borbi za nova dostignuća, digitalnije tehnologije i neizostavnu veštačku inteligenciju u poslednjih godinu dana je napravio pomake koji se mogu računati u veći uspeh nego prelazak iz feudalizma u kapitalizam - razgovaramo sa robotima, dobijamo informacije brže nego ikada, sve se više oslanjamo na tehnološke novotarije. Ono što je bilo novo na početku 2023. godine je već danas stara priča koja se pominje samo ako treba da se uporede verzije programa ili proizvoda. Sa druge strane, svet ostaje u začaranom krugu različitih tipova potresa koji, čini se, samo menja teritorije. U osnovi svih sukoba je i dalje isto - nedostatak komunikacije i sluha za probleme drugih.

Važno je ipak, da se svet (p)okreće - pre četiri godine je globalni utisak bio da sve stoji i da će godine proći pre nego što se pokrene. Ali je nauka pobedila, uz svesrdnu pomoć zdravog razuma i želje za kretanjem. Kao da je svima bio cilj da opet dišu punim plućima i da što pre nadoknade propušteno - oporavljali su se biznisi, transporti nanovo uspostavljali rute, proizvodnje se zahuktavale, a programeri spremali nova iznenađenja. Privrede su nivelisale gubitke, preduzeća menjala načine poslovanja, organizaciju i marketing a sve u cilju povratka na staro - tako nešto se obično ne dešava, pa je u stvari sve dobilo neki novi oblik, formu prikladniju svetu koji je preživio pandemiju.

Revizorsko-konsultantska kompanija EY već decenijama na svetskom nivou prati poslovna zbivanja, promene i nova usmerenja. Njeni predstavnici rade u 170 zemalja u svetu, a u Srbiji postoji već više od četvrt veka. Usmerena na stvaranje boljeg poslovnog okruženja kompanija EY pomno prati kretanja u najagilnijem sektoru privrede - oblasti preduzetništva - jer je često zapostavljen i teško samostalno izbija u prvi plan. Mala i srednja preduzeća, kao nosioci noviteta, inovatori iz ove godine izašli su kao pobednici. Ako nikako drugačije - još uvek su tu, u najvećem procentu. Malo promenjeni, doterani i spremni na novu borbu, sa novim idejama, ciljevima i načinima. Ako dodamo da je i najveći broj ovih iznimnih lidera, dodatno u svom poslovanju i društveno odgovoran, ekološki opredeljen, pravi primer svome okruženju, jasno je zbog čega su u sve većem fokusu društva. Dok postoji ovaj segment privrede čiji osnivači razmišljaju izvan uobičajenog i koji su spremni na nove podvige da bi očuvali, unapredili i proširili poslovanje - svet može da se nada boljem sutra.

Izvori

1. EY Preduzetnički barometar 2022
2. EY Preduzetnički barometar 2021
3. EY Preduzetnički barometar 2020
4. What are the biggest challenges for SMEs in 2023? (linkedin.com)
5. Statistički izveštaj | Republički zavod za statistiku Srbije
6. Preduzeća po veličini | Preduzetnici u Republici Srbiji 2019-2021. - Republički zavod za statistiku
7. Žene i muškarci u Republici Srbiji - Republički zavod za statistiku
8. Statistički izveštaj | Republički zavod za statistiku Srbije
9. Top 10 Business Trends for SMEs to Grow in 2023 | DBS BusinessClass
10. Leveraging AI: A Global Growth Roadmap For SMEs In 2024 (forbes.com)
11. 6 Reasons Why Tech Companies Are Laying Off So Many Employees (makeuseof.com)
12. Ulaganje u poljoprivredu Srbije - Gecić Law (geciclaw.com)
13. Statistički izveštaj | Republički zavod za statistiku Srbije
14. Study on the effectiveness of public innovation support for SMEs in Europe
15. <https://www.inovacionifond.rs/cir/>
16. OECD SME & Entrepreneurship - Ministerial Meeting; Managing Shocks and Transitions Future-Proofing SME and Entrepreneurship Policies - Key Issues Paper
17. <https://www.oecd.org/>
18. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023 | en | OECD
19. Top 10 Business Trends for SMEs to Grow in 2023 | DBS BusinessClass
20. Leveraging AI: A Global Growth Roadmap For SMEs In 2024 (forbes.com)
21. Four-day week: Which countries are embracing it and how is it going so far? | Euronews
22. How Often Should You Switch Jobs? | On Careers | U.S. News (usnews.com)
23. Anketa o radnoj snazi - Republički zavod za statistiku
24. Small Business Index - Q4 2023 Summary (uschamber.com)
25. Агенција за привредне регистре | Почетна (apr.gov.rs)
26. Фонд за иновациону делатност (inovacionifond.rs)
27. Portal preduzetništva (preduzetnistvo.gov.rs)
28. Only Humans Can Be Authors Of Copyrightable Works - Copyright - United States (mondaq.com)
29. Ministarstvo privrede Republike Srbije (privreda.gov.rs)
30. British Business Bank: Small Business Finance Markets 2022/2023
31. 2023 survey of US family owned business: PwC
32. SME Mergers And Acquisitions: 2023 Outlook | Enness Global
33. 25 Biggest Recent M&A Transactions That Closed in 2023 (dealroom.net)
34. Annual Report on European SMEs 2022/2023
35. <https://ipf.rs/spajanja-i-pripajanja-aktuelni-primeri-iz-prakse-srbije/>
36. https://www.mofo.com/resources/insights/240104-main-2023-and-trends-for-2024#_ftn1
37. <https://vvv.mittelstand-digital.de>
38. Upravljanje životnim ciklusom preduzeća modelom „Management by facts“
39. What are the biggest challenges for SMEs in 2023? (linkedin.com)
40. Statistički izveštaj | Republički zavod za statistiku Srbije
41. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/01a4ae9d-en/index.html?itemId=/content/component/01a4ae9d-en#section-d1e25237>
42. Quick Book Institute istraživanje, 2023. godina <https://quickbooks.intuit.com/r/small-business-data/ai-survey-2023/>
43. Od nule do uspeha: strategija veštačke inteligencije za MSP u 5 jednostavnih koraka <https://neuroflash.com/blog/from-zero-to-success-ai-strategy-for-smes-in-5-simple-steps/>
44. <https://www.linkedin.com/pulse/how-ai-being-adopted-smes-priority-leading-businesses-chris-chiancone/>
45. 5 SBE (small business and entrepreneursip council) istraživanje <https://sbecouncil.org/2023/11/16/ai-adoption-powers-small-business-success-in-2023/>
46. SME and high inflation, decembar 2023. godine (European Commission)
47. https://single-market-economy.ec.europa.eu/system/files/2023-12/Summary%20report_v3.1.1.pdf
48. https://single-market-economy.ec.europa.eu/system/files/2023-12/Summary%20report_v3.1.1.pdf
49. EY Banking studija https://www.ey.com/en_ch/news/2023/01/ey-banking-barometer-2023-does-the-inflection-point-in-interest-rates-mark-a-return-to-normality
50. Istraživanje US Chamber of Commerce, 2022, četvrti kvartal <https://www.uschamber.com/sbindex/2022-Q4/quarterly-spotlight>

Kako Vaša poslovna vizija stvara trajan utisak?

Program EY Preduzetnik godine™ već dvanaestu godinu promovira dostignuća preduzetnika koji svojim zaslugama pomeraju granice.

Saznajte više na: ey.com/sr_rs/eoy

The better the question. The better the answer.
The better the world works.

Osnivač i organizator

EY je globalni lider u pružanju usluga revizije, poreskog savetovanja, poslovnog savetovanja i podrške pri poslovnim transakcijama. Cilj nam je da pozitivno utičemo kako na poslovanje tržišta, tako i na društvo u celini. Izdvajamo se po tome što pomažemo našim zaposlenima, klijentima i zajednicama da ostvare svoj potencijal.

Širom sveta, više od 400 hiljada zaposlenih u kompaniji EY deli zajedničke vrednosti kao i potpunu posvećenost građenju boljeg poslovnog okruženja. Verujemo da je svakoj osobi, kompaniji ili zajednici potrebna podrška kako bi ostvarila svoj potencijal, stoga nam je cilj da iskoristimo svoj talenat i veštine kako bismo pokrenuli efikasan i održiv razvoj kod naših zaposlenih, klijenata i zajednica u kojima živimo i radimo.

Ernst & Young d.o.o. Beograd je kompanija osnovana 1997. godine. Tokom više od 25 godina poslovanja stekli smo neprocenjivo iskustvo u pružanju različitih vrsta usluga u velikom broju poslovnih oblasti i industrijskih sektora. Danas, sa više od 500 vrhunskih eksperata, uključujući 17 lokalnih Partnera, EY poseduje ključne veštine i iskustvo koje je neophodno da svojim klijentima iz Srbije i drugih zemalja regiona obezbedimo vrhunski nivo usluge. Naše reference uključuju veliki broj kompanija, organizacija i finansijskih institucija - od velikih multinacionalnih korporacija do lokalnih firmi u usponu i stranih investitora koji žele da uspostave operacije u Srbiji.

Razvoj preduzetništva i preduzetničkog duha je strateški prioritet Vlade Republike Srbije i Ministarstva privrede, a podrška preduzetništvu i budžeti za razvojne programe se iz godine u godinu uvećavaju.

Vlada i Ministarstvo privrede su Strategijom za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetnika za period od 2023. do 2027. godine utvrdili pravce politike za razvoj ovog sektora koji će stvoriti uslove da se ovaj sektor privrede u narednom periodu još brže razvija. Na najbolji mogući način, i uz dijalog sa preduzetnicima, udruženjima i najširoj javnošću, utvrdili smo mehanizme, instrumente i korake, kojima ćemo doći do zadatih ciljeva u najvažnijim oblastima za razvoj preduzetništva, a to su unapređenje poslovnog okruženja za MSPP, kontinuirani razvoj ljudskih resursa, jačanje održivosti i konkurentnosti MSPP, digitalizaciju i ozelenjavanje MSPP, kao i razvoj preduzetničkog duha i podsticanje preduzetništva žena, mladih i socijalnog preduzetništva.

Insistiramo da privreda bude uključena u procese donošenja propisa i kreiranje programa podrške i zato su vrata Ministarstva uvek otvorena za privrednike i njihova udruženja.

EY | Building a better working world

Svrha kompanije EY je stvaranje boljeg poslovnog okruženja putem kreiranja dugoročne vrednosti za svoje zaposlene, klijente i zajednicu u kojoj poslujemo, kao i izgradnju poverenja u tržište kapitala. Uz podršku tehnologije i podataka, EY timovi u preko 170 zemalja grade poverenje kroz reviziju i pomažu klijentima u poslovanju, transformaciji i rastu.

Kroz svoj rad u područjima revizije, poslovnog i pravnog savetovanja, strategije, poreza i transakcija, EY timovi postavljaju prava pitanja kako bi pronašli nove odgovore na složena pitanja s kojima se svet danas suočava.

EY se odnosi na globalnu organizaciju jednu ili više članica firmi Ernst & Young Global Limited, od kojih svaka predstavlja odvojeno pravno lice. Ernst & Young Global Limited je firma registrovana u Ujedinjenom Kraljevstvu, koja ne pruža usluge klijentima. Informacije o načinu prikupljanja i korišćenja osobnih podataka i prava koje pojedinci imaju prema zakonu o zaštiti podataka dostupni su putem ey.com/privacy. Kompanije članice EY-a ne pružaju usluge pravnog savetovanja u jurisdikcijama u kojima lokalni propisi to ne dopuštaju. Za više informacija o našoj organizaciji, molimo Vas da posetite adresu ey.com

© 2024. Ernst & Young d.o.o.

Sva prava zadržana.

Ernst & Young d.o.o.

Vladimira Popovića 8a, 11 070 Beograd, Srbija

Tel + 381 11 2095 800

ey.com/sr_rs

@EYSrbija

@EY_Srbija

@eyserbiacareers